

Sundsängen i Skirö

Arkeologisk och kulturgeografisk forskningsundersökning
av ett fossilt landskap inom Skirö 10:1, Skirö socken i
Vetlanda kommun, Jönköpings län

Sundsängen i Skirö

Arkeologisk och kulturgeografisk forskningsundersökning av ett fossilt landskap inom Skirö 10:1, Skirö socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län.

Rapport, foto och ritningar: Ådel Vestbö-Franzén, Fredrik Engman (där inget annat anges)

Grafisk mall: Anna Stålhammar

Tryck: TMG Tabergs, Taberg 2016

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd:

© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091.

ISSN: 1103-4076

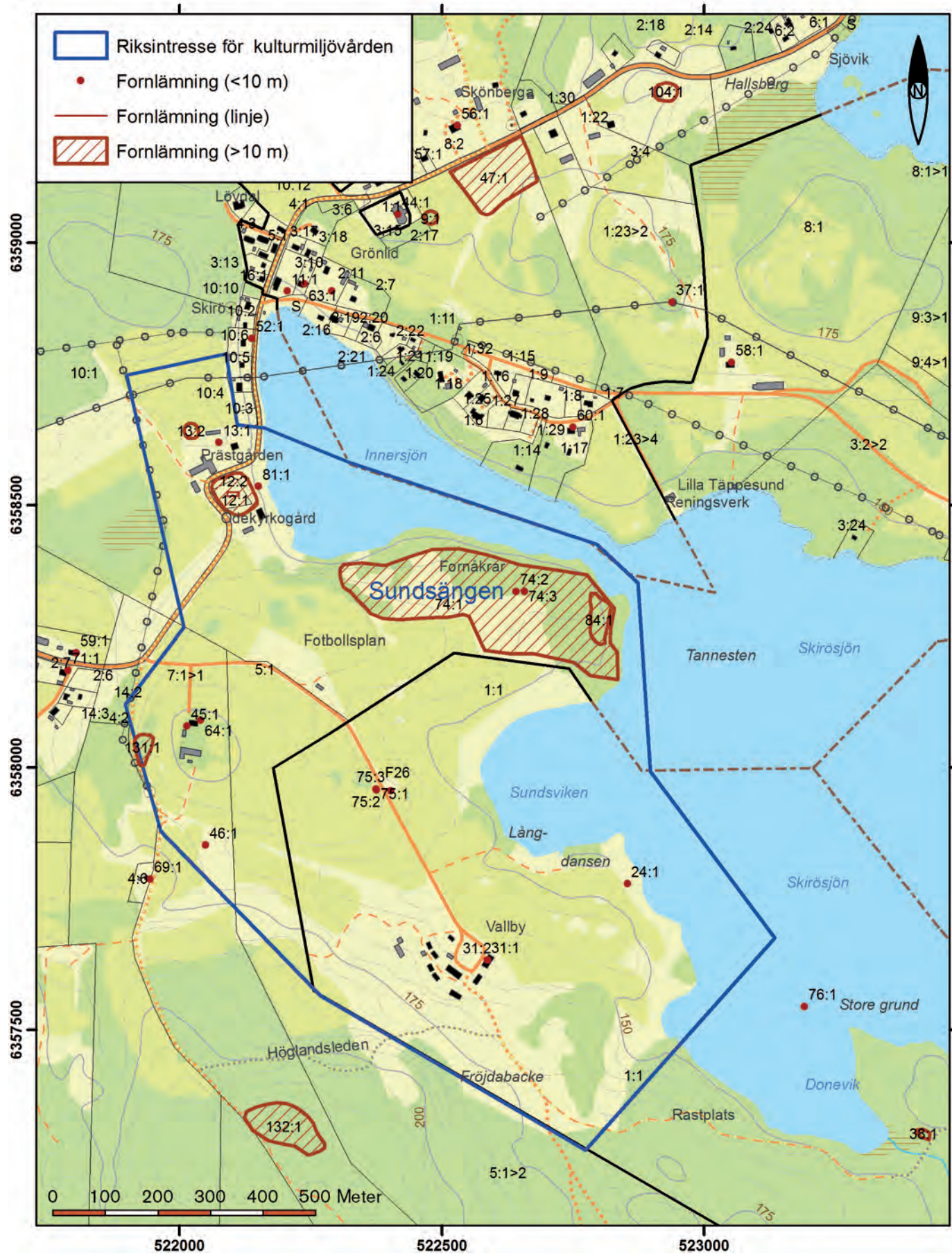
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2016

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning.....	5
Bakgrund.....	6
Tre småländska agrarlandskap.....	6
Metod.....	8
Topografi.....	9
Undersökningsområdet under förhistorisk och historisk tid	10
Riksintressen för kulturmiljövården nr 26.....	12
Skirö kyrkby och Vallby i ett historiskt perspektiv.....	13
Kyrkan.....	13
Ägotvisterna.....	15
Sundsängen i en landskapshistorisk kontext.....	15
Tidigare undersökningar.....	17
Resultat.....	18
Den arkeologiska undersökningen 1996.....	18
Provrutorna.....	18
Skärvstenspackningarna.....	19
Den stensatta terrassen.....	20
Den arkeologiska undersökningen 2000.....	21
Den fossila åkermarken.....	22
Sammanfattning.....	25
Metalldetektoravsökningen.....	26
Fynd.....	26
Sammanfattning.....	26
Administrativa uppgifter.....	28
Referenser.....	29
Tryckta källor.....	29
Otryckta källor.....	30
Arkiv.....	30
Kartunderlag.....	30

Bilagor

Bilaga 1.	Sundsängen vid Vallby. Den fossila åkermarken.
Bilaga 2.	Fosfatkarteringen av Sundsängen RAÄ 74, Skirö socken
Bilaga 3.	¹⁴ C-dateringar
Bilaga 4.	Fyndtabell
Bilaga 5.	Anläggningsbeskrivningar

FIGUR 1. Utdrag ur Digitala fastighetskartans blad: 63F 5cN. Skala 1:10 000.

Inledning

Under några helger vintern och sommaren 1995, en sommar- och en höstvecka 1996 samt perioden ca 8-12 augusti 2000 genomförde Jönköpings läns museum begränsade forskningsinsatser inom Sundsängen i Skirö socken, Vetlanda kommun. Sundsängen utgörs av en udde i Skirösjön som skjuter ut som ett näs mellan Skirö prästgård och Vallby säteri. Större delen av udden tas upp av fornlämningen Skirö 74:1, fossil åkermark.

Forskningsinsatserna som bestod av kartering av fossila formelement, fosfatkartering, genomgång av handlingar i Vallby gårdsarkiv samt begränsade arkeologiska undersökningar var en del av det övergripande projektet ”Tre småländska agrarlandskap” som avsåg att belysa hur och varför agrar praxis, bebyggelseutveckling och social struktur skiljer sig åt inom tre definierade landskap inom Jönköpings län.

Forskningsprojektet, som presenteras närmare nedan, bedrevs som ett fritidsprojekt och har i dag, 2015, ännu inte avslutats.

Undersökningarna i Skirö kunde genomföras tack vare bidrag från Länsstyrelsen i Jönköping 1995 och från Berit Wallenbergs stiftelse 1996. I tillägg erhöles medel från Lotterimedelsfonden vid Jönköpings läns museum år 2000 för ¹⁴C-analyser.

I föreliggande rapport kommer säteriet Vallby att skrivas med enkel V i enlighet med lantmäteriets benämning. Skrivningen Wallby används annars i olika sammanhang. Det äldre namnet Ballaby kommer att användas när det är relevant, t.ex i samband med citerande ur äldre källor.

I denna rapport föreligger vissa lakuner vad gäller dokumentationmaterial. Bland annat har en del av fotodokumentationen förkommit och fullständiga inmätningar av alla enmetersrutor saknas. Författaren tar helt och hållet på sig ansvaret för dessa brister.

Författarens tack riktas till alla som frivilligt ställde upp som arbetskraft vid kartering, fosfatkartering och grävning 1996 och 2000: Johanna Alton, Samuel Björklund, Coco Dederling, Fredrik Engman, Martin Hansson, Moa Lorentzon, Jerker Moström, Patrik Nordström, Ylva Otzén, Maria Peterson, Johan Runer, Carl-Johan Sanglert, Lennart Spetz, Amica Sundström, Marita Valfridsson, och Niclas Wiman.

Tack riktas vidare till Kristina och Peder Bråkenhielm på Wallby säteri för tillgång till Vallby gårdsarkiv samt till Lena och Lennart Åhrén på Skirö Prästgård för generöst utlån av Prästgården under fältinsatserna 1996.

Målsättning

Syftet med insatserna som under perioden 1995-2000 genomfördes i Sundsängen var flerdelat. Dels handlade det om att få klarhet i den fossila åkermarkens utbredning och dess karaktär, dels att

identifiera boplatser från förhistorisk eller historisk tid inom området. Vidare att genom arkeologiska undersökningar kunna erhålla kunskap om den fossila åkermarkens struktur samt att datera dess anläggnings- och brukningstid. Slutligen syftade projektet till att analysera och tolka de ägotvister som kan utläsas ur det rika rätts-historiska materialet som belyser konflikter mellan Skirö by och Ballaby/Vallby från medeltid och fram till en bit in på 1700-talet. Denna del av projektet kommer endast att beröras översiktligt i föreliggande rapport.

Bakgrund

Intresset för Sundsängen som undersökningsobjekt väcktes genom ett besök i området sommaren 1994 då det kunde konstateras att den fossila åkermarken täckte ett större område än vad som angavs i FMIS. I samband med besöket upptäcktes två rösen av bronsålderskaraktär (Skirö 74:2-3) och vid uddens nordöstra strand framkom ett område med skörbränd och skärvig sten.

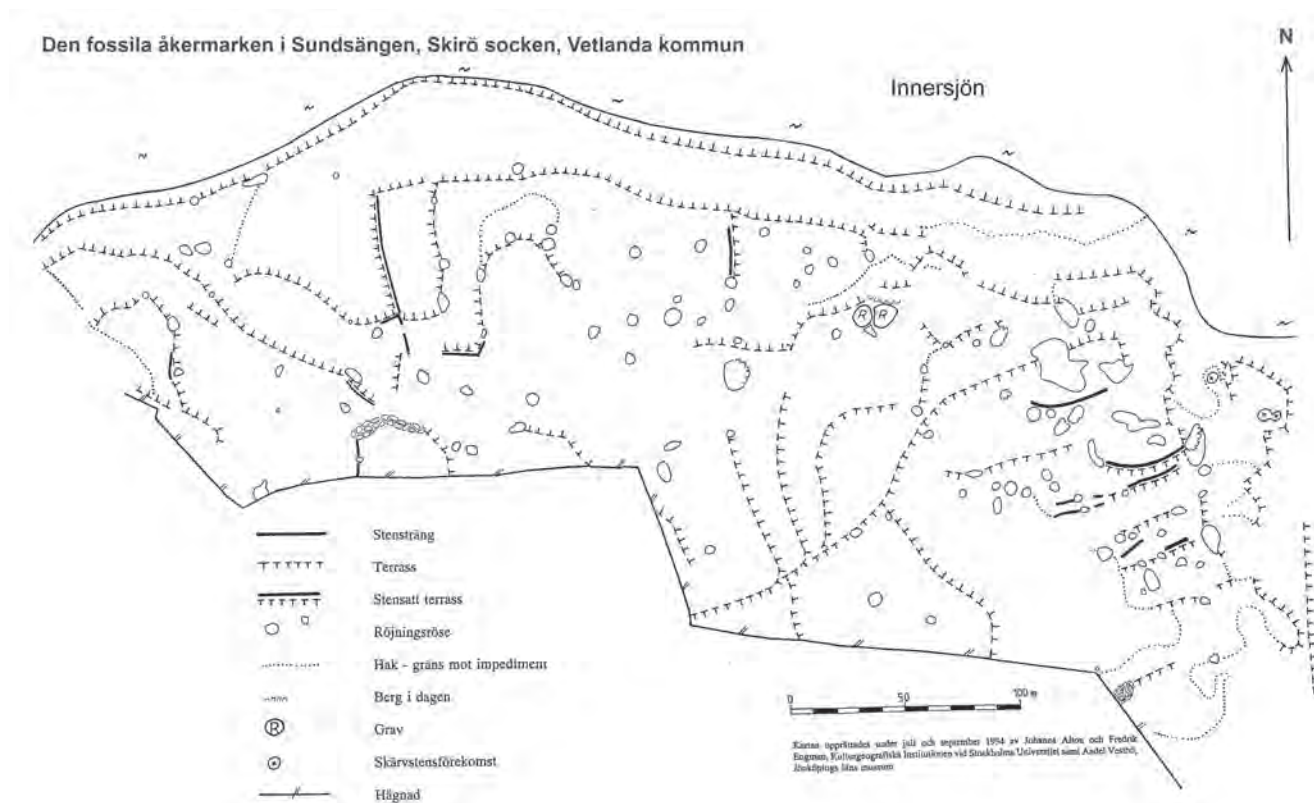
En genomgång av äldre kartmaterial gav vid handen att Sundsängens markanvändning varierat över tid och att större delen av området framför allt nyttjats som betesmark och äng. Även med avseende på ägande- och brukningsförhållanden över tid framstod en dynamik där Vallby och Skirö kyrkby under olika perioder hävdade rätten till Sundsängen.

En översiktlig genomgång av historiska källor visade att Sundsängen haft en speciell ställning som tvistigt område mellan Vallby och Skirö kyrkby under en period som sträckte sig över flera hundra år. En hypotes var att odling hade upphört i Sundsängen i samband med att osäkerhet kring ägande och brukandeförhållanden hade accentuerats.

Inom den östligast delen av udden, strax söder om skärvestensförekomsten, kunde konstateras att den fossila åkermarken hade en annan karaktär än den övriga (Skirö 84:1). En hypotes var att detta representerade ett äldre skede av odling. I samband med inventering i området kunde en eventuell boplatsterrass samt en fågata identifieras.

Tre småländska agrarlandskap

En annan forskningsgrävning som påbörjades 1995 var undersökningen av utjorden Bollarp i Vireda socken, Aneby kommun. En husgrund, som i en karta från 1740 betecknades som ”rudera efter hustomt, med ungrör” efter ett torp som ”i fordna tider varit bebyggt”, kunde identifieras i fält och tillsammans med hembygdsföreningen i Vireda socken påbörjades en arkeologisk undersökning av husgrunden. Även i fallet Bollarp fanns ett rikt rättshistoriskt material som kunde sätta in utjorden och gården som funnits där mellan 1550 och 1630 i ett konfliktperspektiv där skiljelinjen gick

mellan den by som hade äganderätten till Bollarp och den by som i praktiken brukade och hävdade utjorden (Vestbö-Franzén 2013 a och b).

Utjorden Bollarp, belägen i skogsmark på höglandets hjassa kontrasterade mot slättbygderna kring Rogberga och Öggestorp nordöst om Jönköping. I området pågick och planerades för arkeologiska undersökningar vid samma tid (1990-talets mitt och slut) och ett rikt kartmaterial avslöjade hittills okända principer för markindeling i Öggestorp. I grannbyarna Bogla och Rogberga kunde helt olika mönster för övergången till tresäde under 1500-talet identifieras samtidigt som förekomsten av en större utjord, Boglaslätt, antydde en medeltida bebyggelseutveckling (Vestbö-Franzén 2004, 2008:177-202).

I projektet "Tre småländska agrarlandskap" var syftet att med utgångspunkt i dessa tre landskap: Bollarp i skogsbygden, Rogberga-Öggestorp i övervägande slättbygd samt Skirö-Vallby i det under medeltid frälsedominerade Njudung studera markanvändning, agrar teknik, ägande- och brukandeförhållanden samt bebyggelseutveckling i ett tidsperspektiv som sträckte sig från vikingatid till tiden för Laga skiftet.

Mellan 1997 och 2004 kom undertecknad att ägna sig åt avhandlingsarbete samt föräldraledighet och projektet kom, förutom undersökningarna i Sundsängen år 2000 samt karteringar i Bollarp samma år, att ligga nere. Vid återkomsten till Jönköpings läns museum 2004 kom andra arbetsuppgifter att ta tid i anspråk varför projektet inte kunde högprioriteras. I nuläget finns en god dokumentation från

FIGUR 2. Kartan som upprättades 1994 över den fossila åkermarken i Sundsängen finns i mer överskådlig form i Bilaga 1. Kartan omfattar även de nyupptäckta gravarna och skärvtstensförekomsterna vid Sundsängens södra udde.

FIGUR 3. Fosfatkarteringen av Sundsängens östra del genomfördes 1996. I bilaga 2 beskrivs undersökningens förutsättningar och resultat.

FIGUR 4. Under grävsäsongen 1996 bestod undersökningarna framför allt av rutgrävning. Här Ylva Otzén och Johanna Alton vid en av metersrutorna.

Bollarp, påbörjade undersökningar i Sundsängen och ett stort avrapporterat arkeologiskt material från grävningar i både Öggestorp och Rogberga. Det vore önskvärt att återuppta projektet och föra det till avslutning och medel härfor kommer att sökas.

Metod

Eftersom undersökningarna i Sundsängen kom att bedrivas som ett lågfrekvent forskningsprojekt där tilldelningen av externa medel var förutsättningen för insatser förelåg från början ingen långsiktig planering. Det var den bandparcellerade åkermarken och det faktum att vi (Johanna Alton, Fredrik Engman och Ådel Franzén) genom fältbesiktning i området tyckte oss kunna urskilja delområden med olika strukturer som vi tolkade som speglade skilda tidshorisonter, som gjorde att en kartering med totalstation kom till stånd under juli och september 1995 (BILAGA 1).

Karteringen föregicks dock av en genomgång av det gedigna gårdsarkiv som fanns på Vallby i januari 1995. I gårdsarkivet fanns bland annat kartor upprättade i samband med fiskerättsliga tvister under 1670 och 1680-talet. Tillsammans med det kartmaterial som fanns i Lantmäteristyrelsen och Lantmäterimyndighetens arkiv kunde Sundsängens användning under de senaste 300 åren beskrivas.

Under sommaren 1996 genomförde arkeologerna Johan Christensen (senare Runer), Fredrik Engman och Niclas Wiman en fosfatkartering av Sundsängens östra del. Fältinventeringen och karteringen hade givit vid handen att området var väl lämpat som boplat, och en yta som tolkades som boplatsterrass hade framkommit tillsammans med en fägata. Fosfatkarteringen genomfördes genom att jordprover togs var tionde meter i ett rombiskt rutnät inom Sundsängens östra del medan glesare rader av provtagningspunkter täckte andra delar av Sundsängen. Jordproverna analyserades med spot-test metoden och resultatet blev entydigt. Inom den norra delen av uddens östligaste parti fanns ett ca 100 x 80 meter stort (N-S) område med förhöjda till kraftigt förhöjda fosfatvärden. Bland annat fanns höga värden i området för boplatsterrassen (Bilaga 2). Det beslöts att begränsade grävningsinsatser skulle göras inom området sensommaren 1996.

Under augusti och september 1996 grävdes dels tio provrutor inom området med förhöjda fosfatvärden och ett schakt togs upp över en terraskant i den del av den fossila åkermarken som bedömdes som äldst. Resultaten från utgrävningarna redovisas i förliggande rapport.

År 2000 fanns åter de ekonomiska medlen för att återuppta grävningsinsatserna och en grävstyrka av frivilliga intresserade arkeologer och kulturgeografer kom under en knapp vecka att gräva och dokumentera den del av den fossila åkermarken som bedömdes som tillkommen under medeltid. En begränsad avsökning med

metalldetektor gjordes av ett område vid Sundsängens högsta parti där Vallby åkergräde stötte mot Sundsängen.

Behovet av att sammanfatta resultaten i en rapport har givetvis funnits sedan undersökningarna 1995–2000 avslutades. De två rapporter som skrevs 1995 och 1996 omhandlade karteringen av den fossila åkermarken samt fosfatkarteringen, men inte grävningarna (BILAGA 1–2). Dock fanns aldrig pengar till någon efterbearbetning eller rapport och undertecknad tar givetvis på sig hela ansvaret för att rapporten föreligger först nu, femton år efter senaste avslutade fältinsats. Under den mellanliggande tiden har minnesbilder suddats ut och sammanhang förvanskats. Genomgång av dokumentationsmaterialet visar också att detta är av varierande kvalitet.

Topografi

Skiröbygdens centrala del är belägen ca 3 km söder om Emån och berörs inte av Vetlandaformationens konglomerat och metavulkaniter som har sin östgräns strax norr om Skirö. Dominerande berggrund är i stället tonalit. Denna är dock inte sur som graniten utan intermediär. Vid Innersjöns norra vik tar ett stråk med basisk till intermediär gabbro och diorit vid som sträcker sig ett par kilometer västerut. Ett mindre område återfinns också intill Skirösjön, strax söder om Sundsängen.

Det tunna moräntäcke som bildar markskikt inom hela Skiröområdet bör således innehålla en mineralsammansättning som gynnar en rik flora och hög bonitet.

Sundsängen omfattar den norra delen av udden som skiljer Innersjön i väster från Skirösjön i öster genom ett ca 70 meter brett sund. Innersjön och Skirösjön ingår i Saljens sjösystem.

Från uddens högsta punkt på 165 möh sluttar terrängen ner mot Innersjön som är belägen på 145 möh. Sluttningen är mest markans i uddens västra del där den viker in mot Skirö kyrkby. Medan uddens krön täcks av ett tunt, men relativt stenfritt matjordslager består sluttningen ner mot sjön av partier av berg som går i dagen genom matjordstäckets, dels som mindre ryggformationer, dels som större sammanhängande partier. Dessa impediment övergår ofta i röjningsrösen där sten kastats upp mot bergsknallarna.

Udden delas i en nordlig och sydlig del genom gränsen mellan Skirö kyrkby och Vallby. Den södra delen som tillhör Vallby ägor är i dag åker, medan den norra delen som ägs och förvaltas av Växjö stift, består av hagmarken Sundsängen. Den södra delen av Sundsängen består av öppen mark med enstaka lövträd växande intill röjningsrösen och stentippar medan den norra och östligaste delen domineras av grova ekar med inslag av björk, lind, ask och asp samt al nere vid sjökanten (Natur - Jönköpings län, 1995:349–350).

Kring år 2000 skedde restaureringar av Sundsängens västra del genom gallring för att gynna den bottenväxtlighet som tidigare

FIGUR 5. Inga fynd som kunde ge stöd åt hypotesen om en medeltida huvudgård vid Sundsängen framkom vid metalldetekteringen. Här ett oidentifierat järnföremål (F8, bilaga 5).

trängts undan genom allt för stor beskuggning. Gallringar skedde även i den östliga delens ekbestånd. Hela Sundsängen betades under åren 1996-2000. Sundsängen är sedan 1896 kyrklig jord som ägs av Växjö stift.

Skirösjön sänktes under 1800-talet vilket medfört att den äldre strandlinjen i dag kan skönjas som ett ibland kraftigt stenbräm kring Sundsängens östligaste del. Längre västerut är den äldre strandlinjen mer vall- eller terrassliknande.

Undersökningsområdet under förhistorisk och historisk tid

Fornlämningsbild

Bosättning och odling har funnits i Skiröbygden sedan yngre stenålder. Inom ca 2,5 km från Skirö gamla kyrka har 13 ”stenyxor” och skafthålsyxor hittats samt en yxa av flinta (Skirö 10:1, 11:1, 16:1-2, 19:1, 59:1, 61:1, 62:1 63:1, 64:1, 71:3, 75:3, 79:1). Fyndomständigheterna i FMIS är knapphändiga liksom uppgifterna om yxornas mått eller utseende. En ”bronsyxa” samt en holkyxa har hittats på Lindebergs respektive Sjöarps ägor (Skirö 43:1 och 65:1).

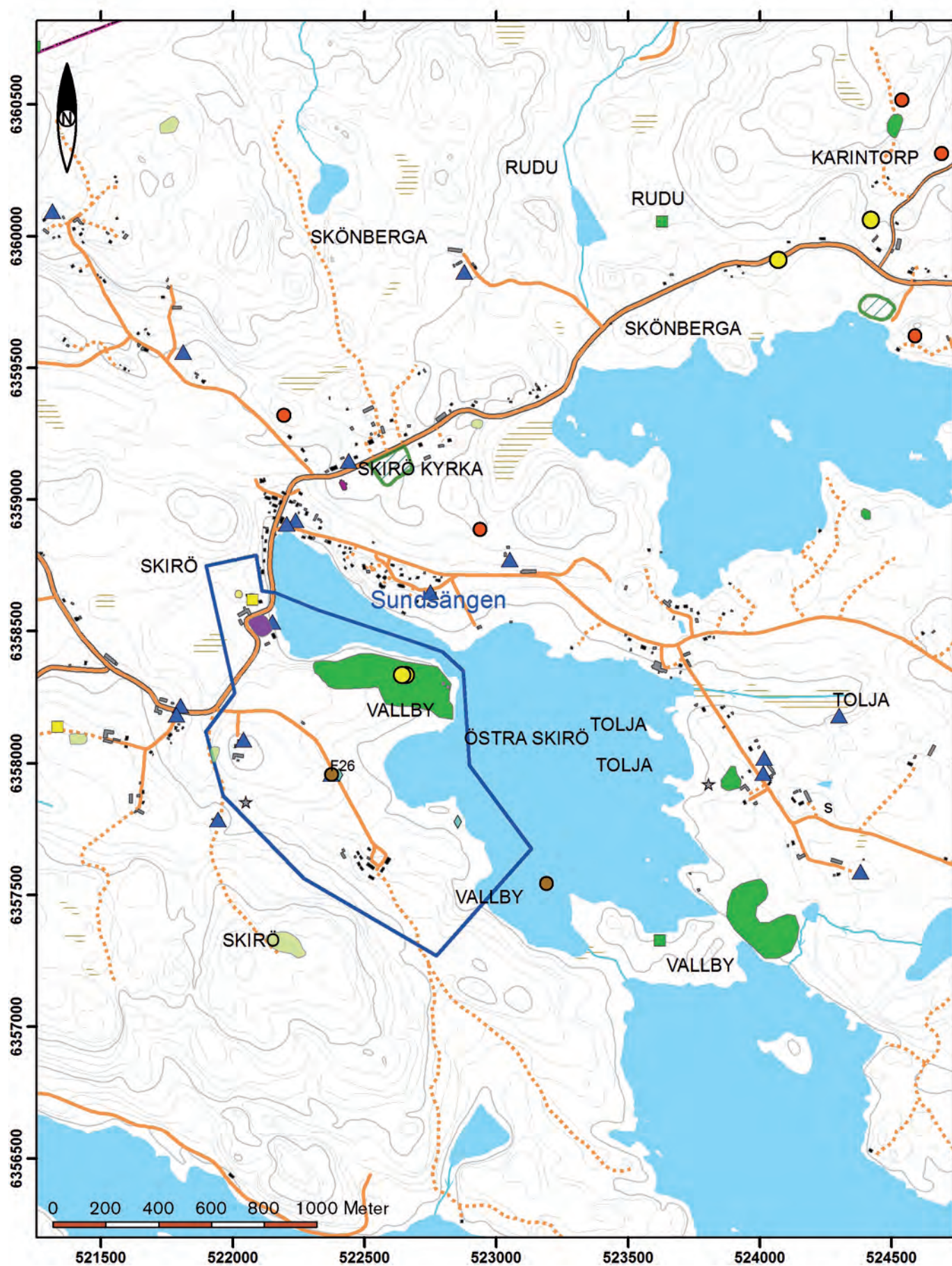
På Skirö prästgårds ägor finns två hällkistor i röse (Skirö 13:1-2) och mycket tillförlitliga uppgifter om en hällkista innehållande människoben på Gölberga ägor finns beskrivet i Rogberg och Ruda 1770. Ytterligare två hällkistor i röse finns på Lillarps ägor (Skirö 1:1 och 3:1), medan en hällkista i stensättning finns på Skirö kyrkbys ägor (Skirö 21:1).

Skirö 74:2-3 utgörs av de två rösen som upptäcktes i Sundsängen 1994. De är 10 respektive 12 meter i diameter och 1,2 meter höga med grop i mitt. Det ena röset har plockats om och bär spår av omrörning. En osäker stensättning finns strax söder om de registrerade rösen. Skirö 4 är beläget på Lillarps ägor och utgörs av ett röse, 14 meter i diameter och 0,7 meter högt. På Björnstorps ägor finns Skirö 5, ett röse; 9 meter i diameter och 0,5 meter högt med grop i mitt. På Karintorps ägor finns två rösen: Skirö 29:1 är 16 meter i diameter och 1,5 meter högt medan Skirö 7:1 är 11 meter i diameter och 0,7 meter högt. Två rösen, Skirö 15:1 och Stenberga 1:1 är belägna på den lilla ön Korsholmen i Saljen tillsammans med stensättningen Stenberga 1:2. Rösen är 8 respektive 10 meter i diameter och 0,7, respektive 1,3 meter höga. Stensättningen är 2,5 meter i diameter och 0,2 meter hög.

På Gölberga ägor finns slutligen Skirö 18, ett röse med 19 meters diameter och 0,5 meters höjd. Flera av rösen är tämligen flacka om man ser till höjdens förhållande till diametern men har ändå bedömts som rösen och inte stensättningar. Sett i ett större perspektiv utgör Skirö östgränsen för ett rösestråk som sträcker sig in i de

Teckenförklaring till FIGUR 6.

	Riksintresse för kulturmiljövården
	Fyndplats
	Stenkammargrav
	Stenkammargrav_område
	Röse
	Stensättning
	Skärvstenspackning
	Ödekyrka_med_kyrkogård
	Bytomt_gårdstomt
	Blästbrukslämning.
	Fossil_åkermark
	Lägenhetsbebyggelse
	Lägenhetsbebyggelse_område
	Plats_med_tradition
	Minnesmärke

FIGUR 6. Fornlämningsmiljö inom och i anslutning till Sundsängen utifrån ett antal fornlämningskategorier (se teckenförklaring). Skala 1:18 000.

FIGUR 7. Ring av spiralvriden guldtjen, SHM 12435, hittad på Tolja Nygårds ägor 1904. Foto: SHM.

västra grannsocknarna Alseda och Nye.

Sexti stensättningar är registrerade inom Skirö, de flesta vid Karintorps ägor medan två finns närmare sockencentrum (Skirö 8:1, 30:1, 32:1, 37:1, 41:1 och 139).

Nio områden med fossil åkermark i form av röjningsrösen finns inom Skirö socken (89:1, 107:1, 112:1, 117:1, 120:1, 121:1, 122:1, 133:1, 134:1) men inga av dem är beskrivna i FMIS förutom till areal. Till detta kommer den tegindelade åkermarken i Sundsängen, Skirö 74:1 och 84:1.

Skirö 12:1-2 utgörs av kyrkoruin och ödekyrkogård. Skirö kyrka byggdes under senare delen av 1100-talet som en av de tidiga stenkyrkorna inom centrala Njudung som går under benämningen Njudungskyrkorna.

Flera torplämningar finns i socken, en del registrerade endast med husgrunder, en del registrerade med både husgrunder, eventuella källare och rester efter bebyggelsenära åkrar.

Sjösystemen och goda odlingsjordar har gett förutsättningar för bebyggelse och odling i området från jordbruksstenålder och framåt. Inga fornlämningar som klart pekar mot yngre järnålder har kunnat påvisas, vare sig i form av gravfält eller runstenar. Centrala Njudung är annars ett område där just yngre järnålder slår igenom kraftigt genom de många gravfälten och runstenarna som följer Emåns dalgång från Sävsjö i väster till Repperda i Alseda socken i öster.

År 1904 hittades en guldring på Tolja Nygårds ägor (FIGUR 7). Ringen är så allmän till formen att den är svår att härleda till någon specifik förhistorisk period, dock är guldringar ofta knutna till en yngre järnålderskontext.

Riksintresse för kulturmiljövården nr 26

Riksintresset Vallby är ett typiskt blandat riksintresse där flera kronologiskt disparata och rumsligt närbelägna företeelser utan funktionellt samband tas med inom en polygon (FIGUR 6). Ur RAÄ:s katalog beskrivs motiveringen till riksintresset som "Odlingslandskap kring Skirö kyrkplats och Vallby herrgård, med högreståndsmässig bebyggelse". I länsstyrelsens uttryck för riksintresset samsas ruinerna efter njudungskyrkan i Skirö med bronsåldersrösen och fossil åkermark samt öppet landskap med alléer och slutligen Vallby säteris och prästgårdens arkitektoniska företräden.

RAÄ:s betoning av ett högreståndslandskap är i grunden kanske rationellt då Skirö kyrka var en av Njudungs tidiga stenkyrkor och Vallby som medeltida huvudgård kan ledas tillbaka till 1300-talet. Det är således möjligt att Skirö kyrka varit en egenkyrka under en huvudgård. Gården kan ha flyttat ut från byläget under högremedeltid till dagens läge för Vallby säteri. Vallby får åter frälsestatus på 1600-talet efter ca hundra år som landbohemman under frälset.

I både Riksantikvarieämbetets och länsstyrelsens riksintressebeskrivningar dominerar landskapsbilden, vyerna och den öppna

marken med inslag av lövvegetation. Det hela påminner således närmast ett riksintresse för landskapsbilden.

Att utpeka Skiröbygden och Vallby till riksintresse är alls inte fel; inom området ryms flera samband av riksintressant karaktär. Beskrivningen av riksintressets kärnvärden och dess avgränsning bör dock ses över och revideras.

Skirö kyrkby och Vallby i ett historiskt perspektiv

Vallby, eller Ballaby, som det skrevs fram till ca sekelskiftet 1700 omnämns redan på 1200-talet som "Fru Gyrids fädernegods". Anund Gyrdhesson av Ballaby beseglade år 1333 ett brev som meddelade att:

Peter Keftor, Peter Ingevastsson och Germund av Högakull delar sina hustrurs fädernegods och mödernegods i Reparyd, Skirö m. fl. med överenskommelse att de allmänningar som ligger till samma gods skall gemensamt tillhöra nämnda systrar och deras arvingar (SDHK 3951. Svensk kortversion av den latinska texten).

Under 1300-talet ska ätten Läma och Roos ha haft Ballaby som sin sätesgård och under 1400-talet ska den ökände Västeråsfogden Jösse Eriksson (halshuggen 1438) ha innehaft Ballaby där hans bror Peder sattes som fogde (Bräkenhielm 1972-1978, del 2). Om läget för det medeltida Ballaby är identiskt med det nutida säteriet Vallby är oklart. Under 1500-talet omtalas Ballaby som vanligt frälsehemman under Britta (Roos) till Ervalla. Under 1670-talet fick gården åter frälseprivilegier en kortare period, men kan egentligen tillskrivas stadigare säteriprivilegier först från 1730 då kornetten Johan Nyman överförde säteriprivilegier från gården Karintorp i samma socken till *Vallby*, som gården kommit att heta vid denna tid (Almquist 1976: 1328-1329).

Skirö socken är omnämnt första gången 1278 och bebyggelsen (Skirö kyrkby) 1333 (Agertz 2008). Eftersom socknen övertagit ett bebyggelsenamn kan man anta att en bebyggelseenhet vid namn Skirö funnits i området kring kyrkan och sydväst därom under senast tidigmedeltid. Skirö kyrkby är en stor by med nordsmåländska mått mått och omfattade i de första jordeböckerna sju hemman; förutom prästgården, två skatte- ett sämje och tre frälsegårdar (t.ex i listan över gärdesskatternas fördelning i Smh 1541:8).

Ballaby anges vid samma tid som landbohemman under frälset.

Kyrkan

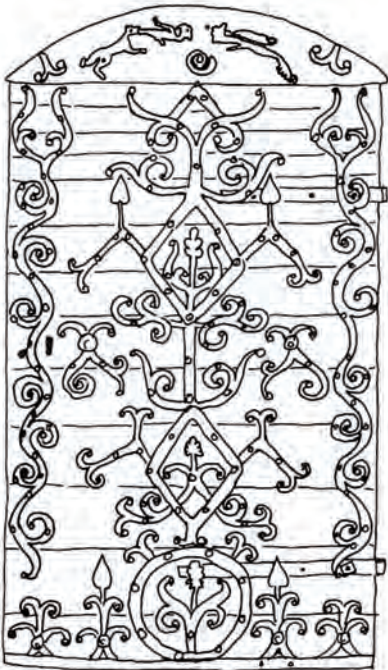
På 1820-talet revs den gamla kyrkan i Skirö för att ge plats åt en ny som kunde hysa socknens växande befolkning. Den äldre kyrkan uppfördes under 1100-talets andra hälft. Vid rivningen tillvaratogs två dörrar, dels en trädörr, rikt ornamenterad med järnbeslag, som troligen är samtida med kyrkans tillkomstfas och som nu förvaras vid SHM (SHM 23002:68, FIGUR 11), dels en trädörr helt beklädd med smidda järnplåtar och prydd med rosetter. Den senare utgjorde

FIGUR 8. Fragment av glasmålning från Skirö gamla kyrka som revs ca 1830. SHM 26136:4. Foto: SHM

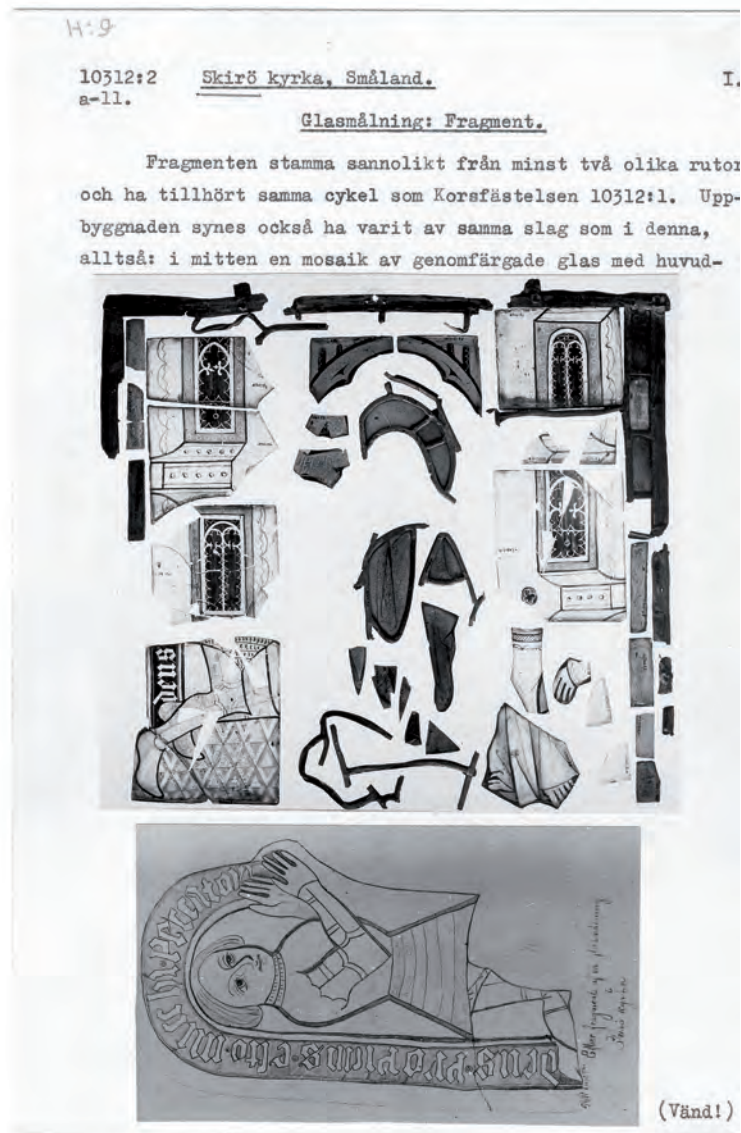

FIGUR 9. Den bäst bevarade delen av det medeltida glasmåleriet från Skirö gamla kyrka. SHM 10312:1

FIGUR 10. De fragmentariska bitarna med riddargestalten längst ner. På denna bild ser man tydligt att han knäböjer. En hypotes är att riddaren föreställer den kontroversiella fogden Jösse Eriksson (död 1438) som enligt Per Bråkenhielm skall ha varit ägare till Ballaby. SHM 10312:2-a-11. Foto: SHM.

FIGUR 11. Dörren med järnbeslag från Skirö gamla kyrka är troligen samtida med kyrkans första byggnadsfas. Kyrkan var en av de så kallade njudungskyrkorna som uppfördes kring 1100-talets mitt. SHM 23002:68. Ur P. Bråkenhielm 1972-1978:96.

dörr mellan kyrkan och den sakristia som tillkom under 1400-talet. Denna dörr förvaras i den befintliga kyrkan i Skirö.

I samband med restaureringen av den gamla kyrkans murar år 1945 gjordes ett ovanligt fynd vid den norra stigluckan, då ett manshuvud av sandsten framkom; om figuren skall tolkas som ett biskopshuvud eller en avbildning av kyrkans skyddshelgon skall vara osagt (Bråkenhielm 1972-1978:91-107).

Vid SHM förvaras även fragment efter målade fönster som skall ha monterats in i kyrkan under 1430-talet. (SHM 115943, 26136. FIGUR 8-10). Medan en korsfästelsescen är relativt välbevarad är resten av glasmålningarna fragmenterade. Dock är bilden av en knäböjande riddare intressant. Per Bråkenhielm, ägare till Vallby och initierad hembygdsforskare under 1900-talets mitt, ville gärna se riddarbild som återgivande Jösse Eriksson, medan andra har föreslagit att den fragmentariskt avbildade vapenskölden som skall ha funnits på en av glasbitarna men som nu är förkommen skall tillhöra ätten

Oxenstjärna. Oxenstiernaätten har dock, vad jag kunnat se, ingen anknytning till socknen och det är givetvis frestande att se bilden i ljuset av de frälsesläkter som under medeltiden hade Ballaby som sin sätesgård. Bilden av den knäböjande Jösse Eriksson finns även i andra utföranden från samma tid.

Ägotvisterna

Genomgång av rättshistoriska källor från Vadstena landsarkiv och Vallby gårdsarkiv resulterade i intressanta rön kring ägande- och brukanderättsliga frågor rörande Sundsängen. Vallby och Skirö kyrkbys urminnes gemensamma nyttjanderätt till fisket i Innersjön kom att förändras kring sekelskiftet 1600. Tvistigheterna kulminerade i handgripliga åtgärder såsom nerbrännande av uppsatta gårdsgårdar och ödeläggelse av fiskeverken. Tyvärr ryms inte dessa rön inom föreliggande rapport, men förhoppningen är att dessa ska kunna beskrivas senare inom ett nytag av forskningsprojektet ”Tre småländska agrarlandskap”. Delar av komplexet har beskrivits i artikeln ”Vardagens varuflöden” i Bebyggelsehistoriskt tidskrift nr 63 (Vestbö-Franzén 2012: 92-110) samt i Månadens historia, upplagd på Jönköpings läns museums hemsida i februari 2007.

Sundsängen i en landskapshistorisk kontext

Den första kartan över Sundsängen är från 1646 då Johan Larsson Groth upprättade de geometriska jordebokskartorna från Skirö socken (FIGUR 12). Vid denna tid gick Vallby ägor norrut i en kil fram till Innersjön och delade på så sätt av Skirö kyrkbys ägor i en västlig och en östlig del. Vid Sundsängens östligaste udde hade Skirö kyrkby några urfjällar, troligen en reminiscens för att vidmakthålla uråldriga fiske och båtplatsrättigheter. Sundsängen var vid denna tid ängsmark, men det kan givetvis även ha funnits åkrar inom Vallbys kil där markanvändningen inte framgår ur kartan.

I samband med de äganderättsliga tvisterna mellan Skirö kyrkby och Vallby upprättades två kartor: 1670 och 1680 (Vallby gårdsarkiv: Akt 3:157). Dessa är inte geometriskt korrekta utan ska mer förstås som skisser där syftet med återgivningarna varit att ge en översiktlig framställning av vilka områden som vid tiden hävdades till de två fastigheterna. Här är urfjällarna mycket schematiskt redovisade, liksom den åkeryta som Vallby hade inom Sundsängen och som i kartan betecknas som Vallby Sundsåker. Åkerns belägenhet är dock svårbestämbar, men båda kartskisserna visar att åkern/åkrarna låg mellan Vallbys åkergärde och sjön i norr (FIGUR 13). Åkerytan är dock inte identisk med den åker som soldattorpet Sundstorpet redovisar på storskifteskartan från 1768 och som helt klart finns inom Vallby norra åkergärde (FIGUR 14).

Placeringen av Sundsåkern är viktig eftersom den visar att åker fanns inom en del av Sundsängen under sent 1600-tal.

Vid storskiftet år 1768 hade område för Sundsåker övergått till

FIGUR 12. År 1646 genomförde Johan Larsson Groth karteringar för en geometriska jordeboken i bl.a Skirö socken. Vid denna tidpunkt fanns gärdeslag mellan Skirös sydöstliga åker/ängsgårde och Vallby. Vallby hade tillgång till Innersjöns strandzon genom en äga som bildar en kil norrut genom Sundsängen. Vilken markanvändning som fanns inom kilen framgår inte ur kartan, men avsaknad av hägnader mot Skirö sydöstra åkrar antyder att området varit åker och äng. Skirö kyrkbys ägor fortsatte öster om kilen i form av ängar som i senare kartor omtalas som urfjällar. Kartans hägnader har förstärkts.

ängsmark. Vallbys ägor var avgränsade från sjön genom soldattorpet Sundstorpets ägor.

Laga skifte berörde inte Skirö Prästgårds ägor, varför ingen redogörelse över markanvändningen i Sundsängen finns i kartan över resten av Skirö by från 1833. En sockenkarta upprättades dock över Skirö 1852 och här finns Sundsängen med. Vid denna tid fanns ingen åker i området, utan Sundsängen låg som beteshage eller äng till Skirö prästgård.

År 1929 upprättades en skogsvårdskarta över Skirö Prästgård. Även här betecknas Sundsängen som betesmark, men ett skifte (43 på FIGUR 15) som går norrut ner mot sjön betecknas som "åker och äng" vilket antyder att tillfälliga odlingar har tagits upp i området under perioden ca 1850-1930. I den äldre ekonomiska kartan från ca 1950 ligger hela Sundsängen som betesmark. Stora ljusa ytor utan trädvegetation i 50-tals-ekonomen antyder dock att annan markanvändning kan ha funnits inom Sundsängens södra del under 1900-talets förra hälft.

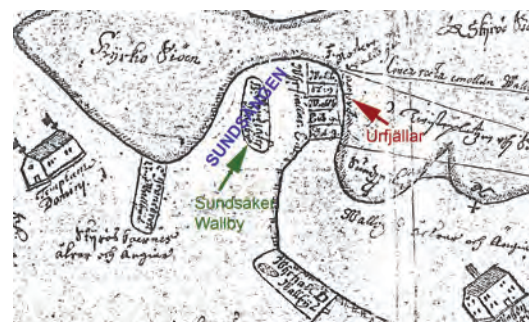
Sammanfattningsvis kan konstateras att en åker i Sundsängen

finns belagd under 1600-talets senare del, men att kartornas skissaktiga karaktär gör att läget för den så kallade Sundsåkern är svårbestämbart. Under perioden 1850-1950 har odling ställvis förekommit i Sundsängen, framför allt inom det område som redovisas utan trädvegetation på 1950-talets ekonomiska karta. Mellan 1680 och 1768, då storskiftet genomfördes, hade Vallby åtkomst till Innersjöns strand genom ett skift som gick genom Sundsängen. Skirö kyrkbys ägor fortsatte öster om skiftet i form av ett antal urfjällar.

Etablerandet av ett soldattorp, Sundstorpet, under Vallby, gjorde att det blev torpets hagmark som tog över Vallbys "kil" ner mot sjön och vid tiden för Lagaskiftet har ägandeförhållandena i Sundsängen reglerats så att Vallby ägde den södra och Skirö kyrkby den norra delen av udden.

Tidigare undersökningar

1946 genomförde Jönköpings läns museum en undersökning vid Skirö gamla kyrka. Inga fynd gjordes. Planritning saknas.

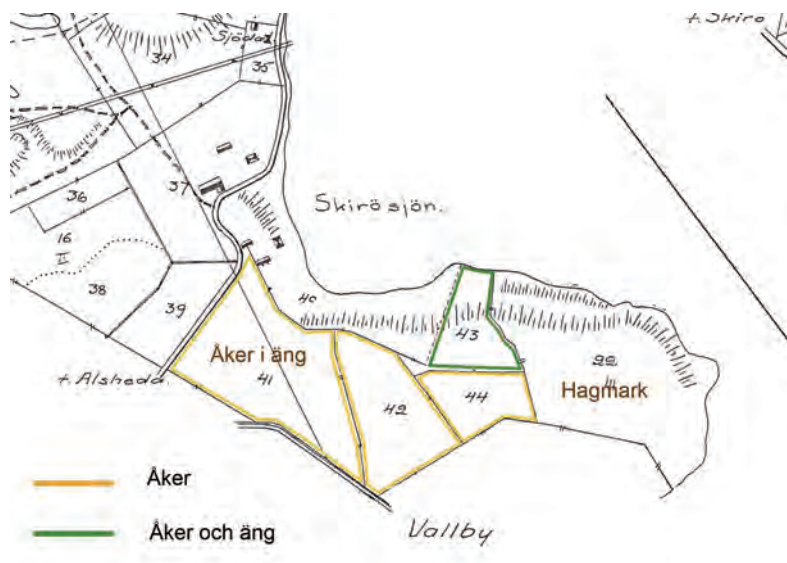

FIGUR 13. Utdrag av karta eller kartskiss upprättad i samband med äganderättsliga tvister mellan Skirö kyrkby och Vallby år 1670. I Sundsängen uppges att Vallby Sundsåker är belägen. Längst ut på udden ligger de förr omtalade urfjällarna..

FIGUR 14. Storskifteskarta över Skirö kyrkby och Vallby från 1768. Vid denna tid ligger norra delen av Sundsängen som hagmark till soldattorpet Sundstorpet som kan ses vid ena knät i rågången som skiljer Vallby ägor från Skirö kyrkbys. Från och med ca sekelskiftet 1800 kom denna gräns att bli bestående

FIGUR 15. Åkermarken i kartan från 1929 har ungefär samma utsträckning som i dag. Dock finns äga nummer 43 som omtalas som Åker och äng utan att läget för odlingen specificeras. Inom denna del av Sundsängen har åker tagits upp inom äldre formelement någon gång mellan ca 1850 (Sockenkartan) och 1929 (Skogsvårdskartan). Ingen odling finns dock belagd i yngre kartor såsom den äldre ekonomiska kartan från 1950.

Resultat

Den arkeologiska undersökningen 1996

Under några dagar under högsommaren samt i början av september 1996 genomfördes en begränsad arkeologisk undersökning inom den östligaste delen av Sundsängen. Grävningsstyrkan bestod som mest av sju arkeologer och kulturgeografer. Valet av plats föranledes dels av resultatet från fosfatkartering som gjordes med spot-test-motoden, dels utifrån det område som vid okulär besiktning föreföll som speciellt intressant ur boplatssynvinkel, nämligen området kring en av områdets många terrasser. Tio provgropar, mestadels bestående av 1x1 meters-rutor togs upp inom området med förhöjda fosfatvärden.

Rutorna grävdes för hand ner till opåverkad nivå och ruttfyllningen sållades. Fyndtabell finns i BILAGA 4 och anläggningsbeskrivningar samt karta i BILAGA 5.

Provrutorna

I den ruta som var belägen på boplatsterrassen, ruta 8, framkom ca 15 cm under torven och under ett odlingslager ett stenskott stolphål bestående av en ca 30 cm bred och 25 cm djup mörkfärgning omgiven av 0,25-0,4 meter stora stenar (FIGUR 17).

I ruta 1 framkom en bit förslaggad glasaktig massa (Fynd nr 4), två fragment av brända ben till en vikt av 0,7 g (F3) samt åtta fragment av bränd lera till en sammantagen vikt av 1,3 gram (F5).

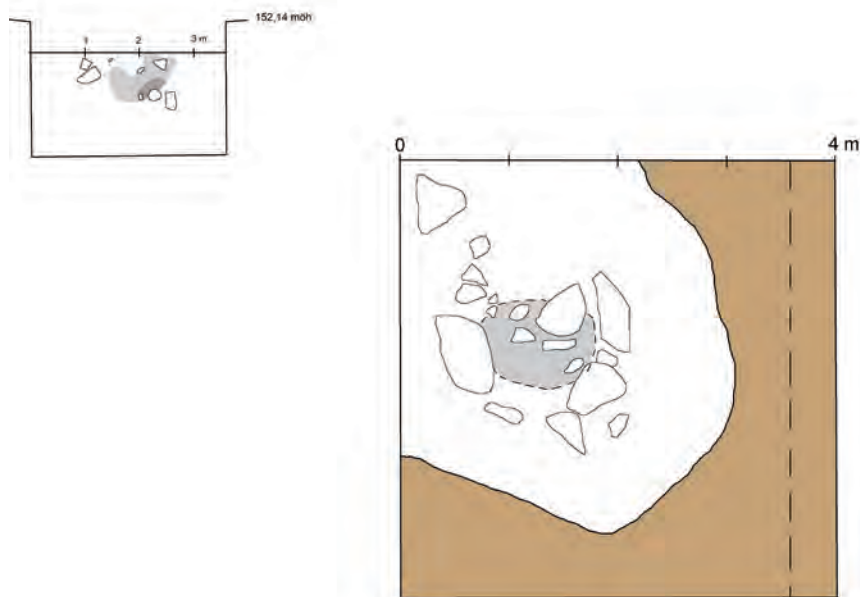
I ruta 2 framkom ett fragment av bränt ben, 6 millimeter stort och till en vikt av 0,1 gram (F11).

I ruta 3 framkom fyra fragment av brända ben till en sammantagen vikt av 0,4 gram (F2).

I ruta 4 framkom två 5-7 cm stora fragment av sandstensbrynen (F19 och 20. FIGUR 18), en större bit järnslag vägande ca 60 gram

FIGUR 16. Sex av provrutorna (rosaröda) och schaktet (grön kontur) som togs upp inom ramen för de arkeologiska undersökningarna 1996. Jfr större karta i BILAGA 5.

FIGUR 17. Det stensatta stolphålet som framkom under ett odlingslager i ruta 8.

(F14), två mindre bitar förslagat glasartat material (F15) samt två mindre bitar bränd lera till en sammantagen vikt av 0,1 gram (F13).

I ruta 6 framkom tre fragment bränd lera till en sammantagen vikt av 1,8 gram (F8) samt en bearbetad, ca 3 x 2 cm stor, bit kvarts (F9).

I ruta 9 framkom en 1,8 gram stor bit förslagat närmast glasartat material (F1) samt fyra fragment brända ben till en sammanlagd vikt av 0,5 gram (F12).

I ruta 10 framkom 21 fragment bränd lera till en sammanlagd vikt av 15,4 gram (F6), ett fragmentariskt mindre järnföremål vägande 1,5 gram (F10) samt ett fragment bränt ben vägande 0,3 gram (F7).

Dessa sju rutor ger sammantaget ett fyndmaterial man kan förvänta sig i en boplatkontext där brända ben närmast får betecknas som hushållsavfall, liksom fragmenten efter brynen som har kasserats medan järnslag, troligen smidesslag, visar på järnbearbetning och den brända leran bör knytas till bebyggelseverksamhet. Tillsammans med anläggningen i ruta 1, ett stenskott stolphål får rutgrävningen sägas styrka hypotesen om en boplat med omkringliggande nära inägor.

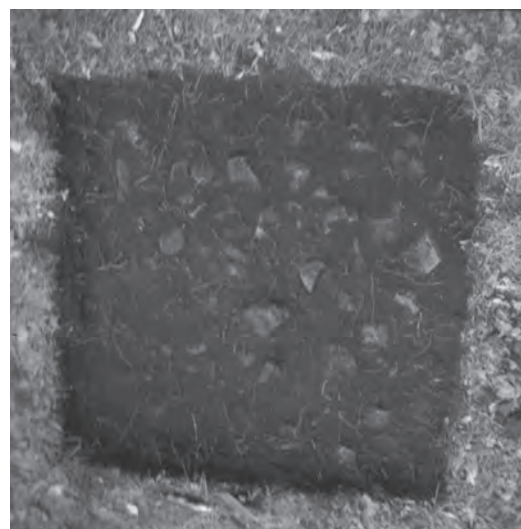
Skärvestenspackningarna

Ruta 7 togs upp i den nordvästliga skärvestenspackningen. Här framkom rikligt med skörbränd och skärvig sten tätt packat i ett lager av fet matjord full med sot och kolbitar (FIGUR 19-20). Stenarna var mestadels 3-10 cm stora, av både sedimentära och eruptiva bergarter som svartnat i ytan genom det kol- och sothaltiga lagret samt bar de flesta stenar spår efter eldpåverkan.

Lagret med skörbränd och skärvig sten var ca 35 cm tjockt och avslutades med ett lager sotfärgad, sandig jord med endast få stenar ovanför opåverkad nivå. I rutan hittades också två kvartsavslag 2-3

FIGUR 18. Fragment av sandstensbryne från ruta 4 (F 19). Foto: Conchi Gonzales, JLM.

FIGUR 19. Den skörbrända och skärviga sten som framkom som en packning i ruta 7 låg i tämligen fet, sotig mylla med stora mängder kol. Datering till vikingatid och övergången till tidigmedeltid.

FIGUR 20. Några skörbrända och skärviga stenar från ruta 7. (F 17-18). Foto: Conchi Gonzales, JLM.

cm stora och 0,4-0,6 cm tjocka. Ca 15 cm ner i lagret av skörbränd sten och kol togs två kolprover, ett i profilen och ett i plan. Dessa daterades till 890-1020 AD respektive 995-1170 AD (Beta-100487 respektive Beta-100488), alltså vikingatid, tidig medeltid.

Skärvstenspackningarna är belägna dikt intill Skirösjöns äldre strandlinje. Före sjösänkningen på 1800-talet har skärvstenen således legat vid vattenbrynet. Läget indikerar att verksamheten som avsatt skärvstenarna kan ha haft marin anknytning.

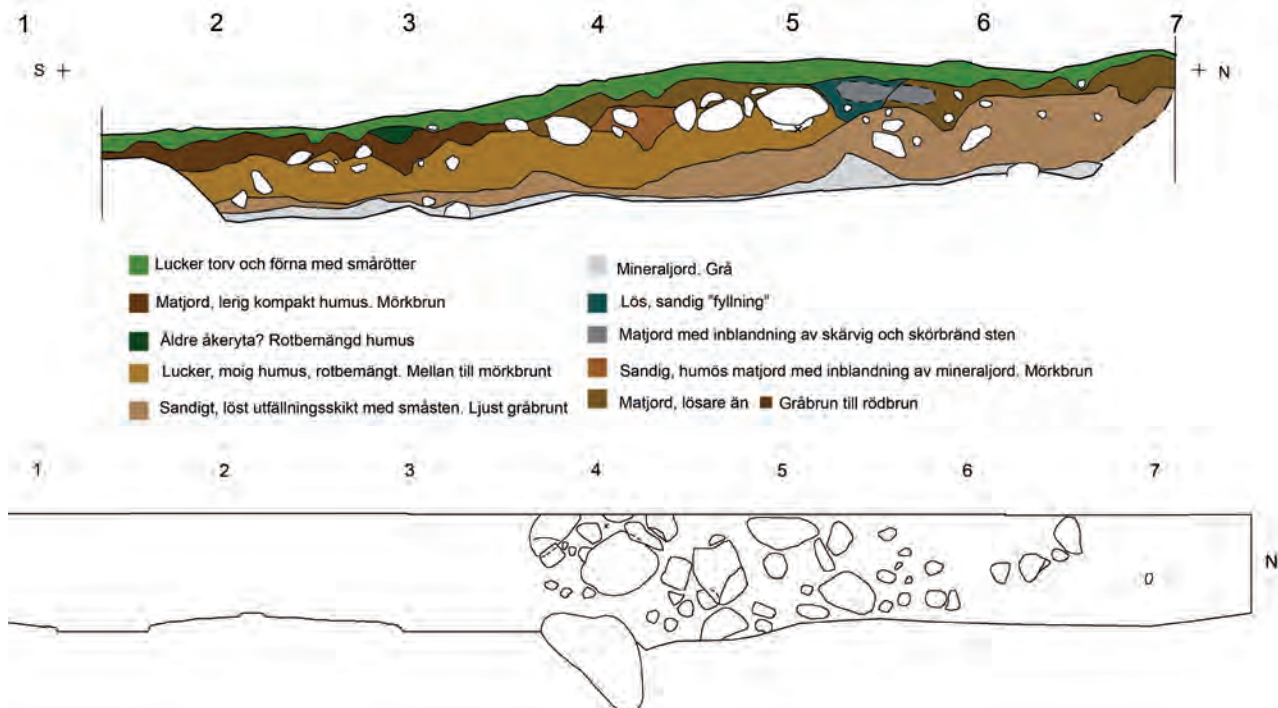
Den stensatta terrassen

Ett 7,5 meter långt och 0,5 meter brett schakt togs upp för hand över en stensatt terrass. Terrasseringsen var svagt uttalad och den övre ytan (N) låg endast ca 0,2 meter över den nedre (S). Själva stensträngen fanns i den norra delen av schaktet och var ca 1,5 meter bred och 0,25-0,3 meter tjock av 0,05-0,4 meter stora stenar. Ett kolprov togs under en sten som överlagrade vad som tolkades som en äldre odlingsfas. Stenarna vilade i jorden och kolprovet togs strax under en sten (FIGUR 21). En datering till 360-120 BC visar att stensträngen lagts upp på en odlad yta efter denna tid (Beta-100486).

Sammanfattning av den arkeologiska undersökningen 1996

Det kan konstateras att ett det inom ett ca 100 x 80 meter stort område (N-S) påträffades ett fyndmaterial som indikerar bosättning. Förutom det stenskodda stolphål som framkom i ruta 1 hittades i sex rutor sammantaget 2,6 gram brända ben, 18,6 gram bränd lera, fragment av sandstenbryne, fyra fragment förslagat oidentifierat material samt en större bit järnslag.

FIGUR 21. Den stensatta terrassen i profil åt väster samt i plan. Området för kolsamling till ^{14}C -prov markerat med kryss i profilen.

Den nordvästliga av de två skärvstenspackningarna (som också kan vara en sammanhängande) som bestod av skörbränd och skärvig sten i ett jordlager av fet, kolhaltig matjord, kunde genom två ^{14}C -prov dateras till vikingatid-tidig medeltid. I den stensatta terrassen inom den östligaste delen av den fossila åkermarken kunde uppläggandet av en stensträng över vad som tolkades vara en odlad yta dateras till tiden efter ca 250 f.Kr.

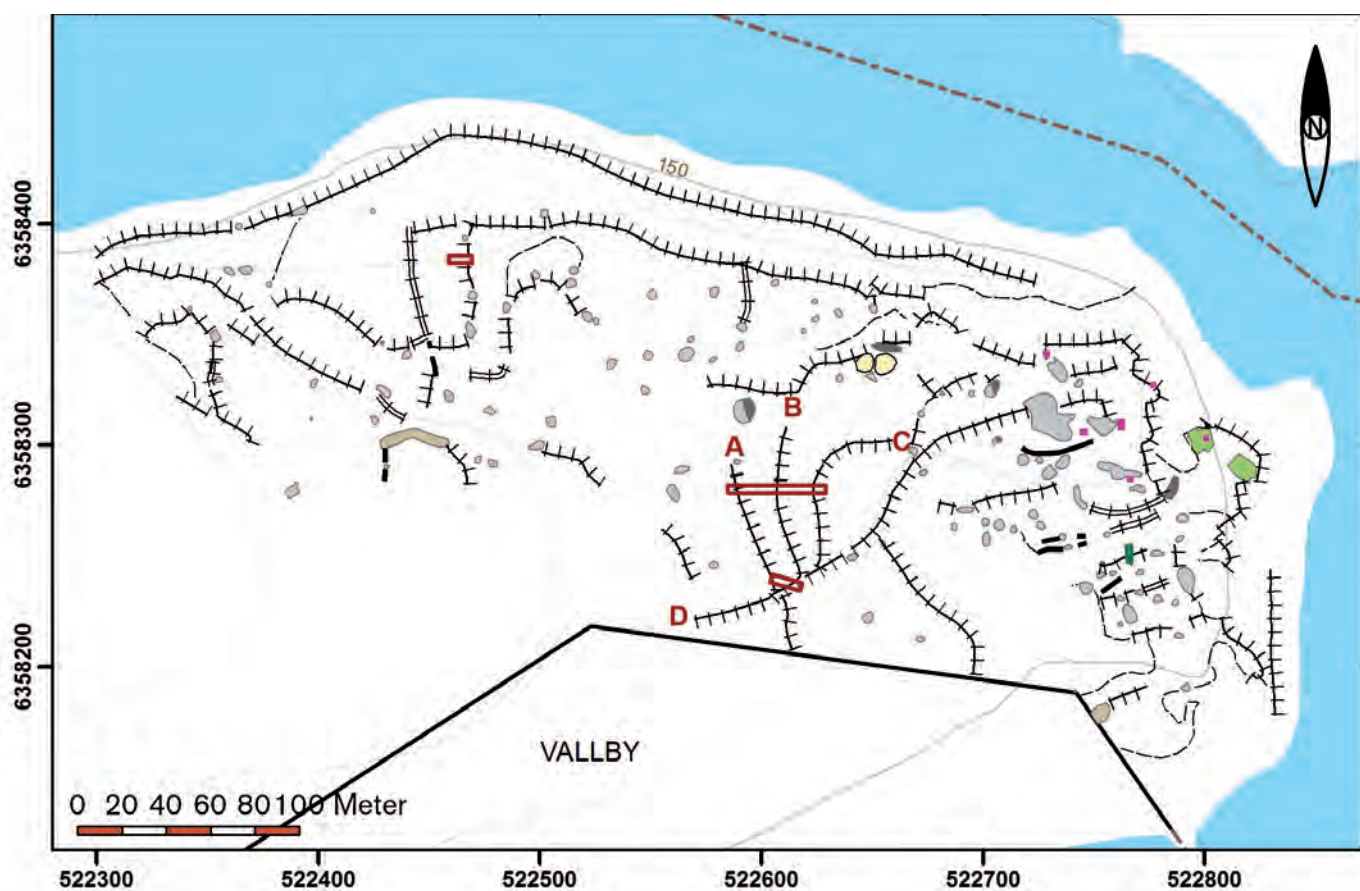
Den kronologiska bilden är spretig, men visar tydligt på bosättning, odling och någon form av storskalig verksamhet som genererat stora mängder skörbränd sten under förhistorisk tid.

Den arkeologiska undersökningen 2000

Under fem dagar i mitten av augusti 2000 genomfördes nya grävningar i Sundsängen. Grävningsstyrkan bestod av tretton arkeologer och kulturgeografer. Denna grävningsinsats kom att koncentrera sig till den mellersta delen av Sundsängen, söder om gravarna. En hypotes var att de relativt breda åkertegarna i området som avgränsades av terrasser som på vissa ställen överlagrade varandra, hade tillkommit senare än den fossila åkermarken längst i öster, uppskattningsvis senast under medeltid.

Det framstod dock som klart att ytorna hade använts till odling även senare. Inte minst graden av stenröjning i ytorna och antydan

FIGUR 22. Schakten som undersöktes i augusti 2000 har markerats med rött.

FIGUR 23. Den östliga stensatta terrassen (D) i schakt 1 (Anläggning 2). Foto från NO.

till slutfåra talade för att plog använts vid den sista odlingsfasen.

Det kändes vidare intressant att knyta Sundsängen till de hypoteser kring det tidiga småländska frälsets bosättningsstrategier som arkeologen Martin Hansson lyft fram i sin avhandling (Hansson 2001). Att som huvudgård etablera sig i ett mer markerat läge där makt kunde manifesteras genom gårdens storlek och någon sorts befästning hörde till det Småländska medeltida frälsets strategier. En utflyttning av en av gårdarna från Skirö by till udden kunde inte uteslutas även om fysiska lämningar efter en befäst gårdsanläggning saknades. Läget på udden i Skirösjön samt det faktum att frälse personer skrev sig till Ballaby senast vid sekelskiftet 1300 var frestade att tolka som en möjlig ingång till ett medeltida läge för Ballaby, något längre norrut i förhållande till det nutida Vallby.

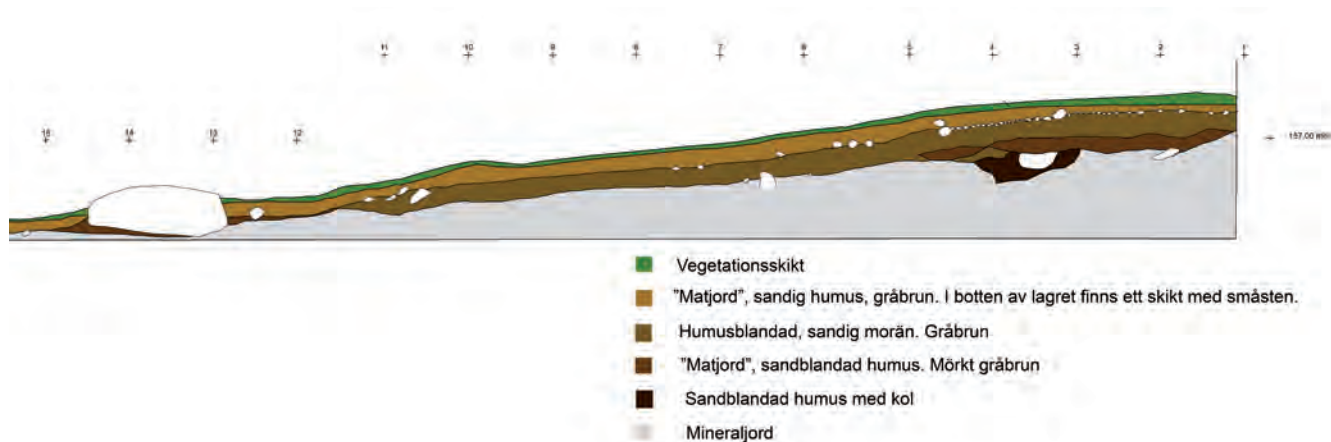
Förutom schaktgrävning genom den fossila åkermarken kom en avsökning med metalldetektor att genomföras i området på ömse sidor av fastighetsgränsen mellan Skirö och Vallby för att eventuellt konstatera förekomsten av medeltida indikationer. Fyndtabell finns i BILAGA 4 och anläggningbeskrivningar i BILAGA 5.

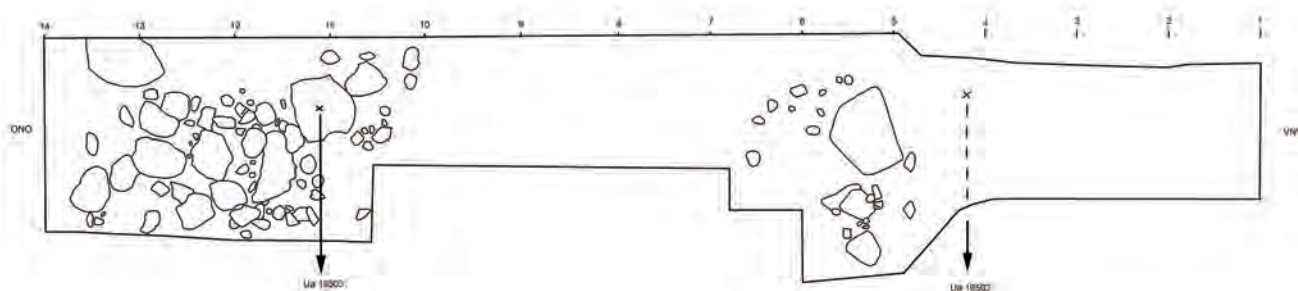
Den fossila åkermarken

Tre schakt togs upp med grävmaskin. Schakt 1 var 15 meter långt och övertvårade två terrasser, A och D. Schakt 2 var 43 meter långt och övertvårade tre terrasser, A, B och C medan schakt 3 var 8,5 meter långt och övertvårade en terrass. Avsikten med undersökningen var att dels studera den fossila åkermarkens uppkomst, stratigrafiska förhållanden, att urskilja eventuella brukningsfaser samt att hitta kol som kunde användas för att datera olika odlingsfaser. Denna del av den fossila åkermarken låg i den öppna delen av Sundsängen och väster om den med lövvegetation beskogade delen som undersöktes 1996. Området bar prägel av att ha brukats under modern tid.

Genomgången av de äldre och yngre kartmaterialet gav vid handen att en eller två åkerytor funnits inom någon del av området under 1600-talets sedare del, men som antydde ovan var kartskissen svåra att georeferera. Under perioden ca 1750-1900 förefaller

FIGUR 24. Schaktet genom terrasserna A och D. Profil 1 mot söder.

Sundsängen ha varit äng och betesmark, medan någon odling förekom i området för schakt 3 under tidigt 1900-tal.

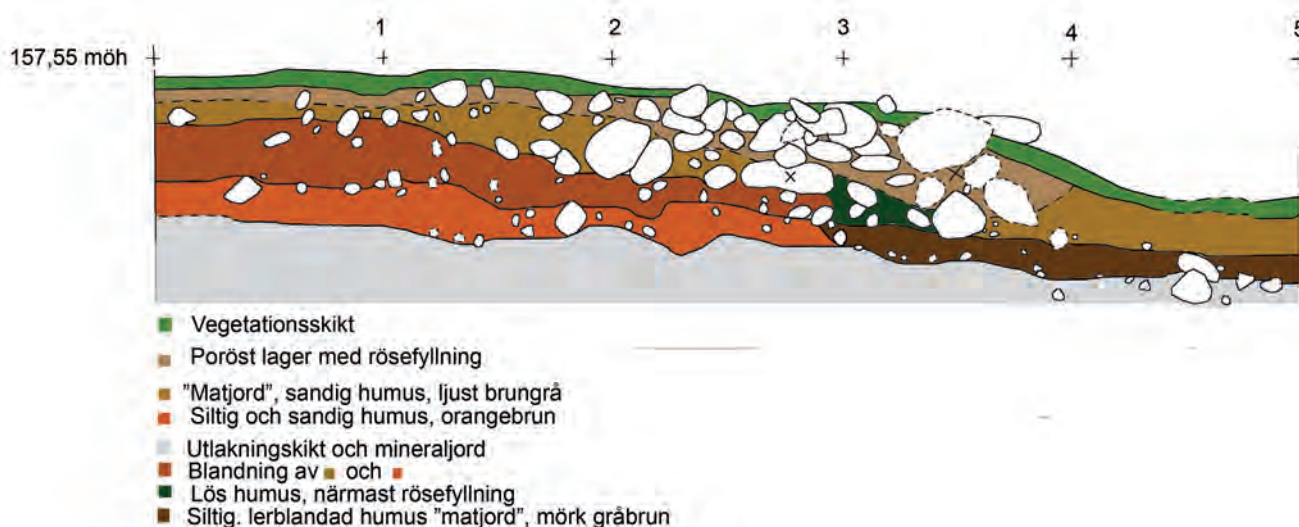
Uppdelningen i bandparceller tolkades dock som äldre än år 1600.

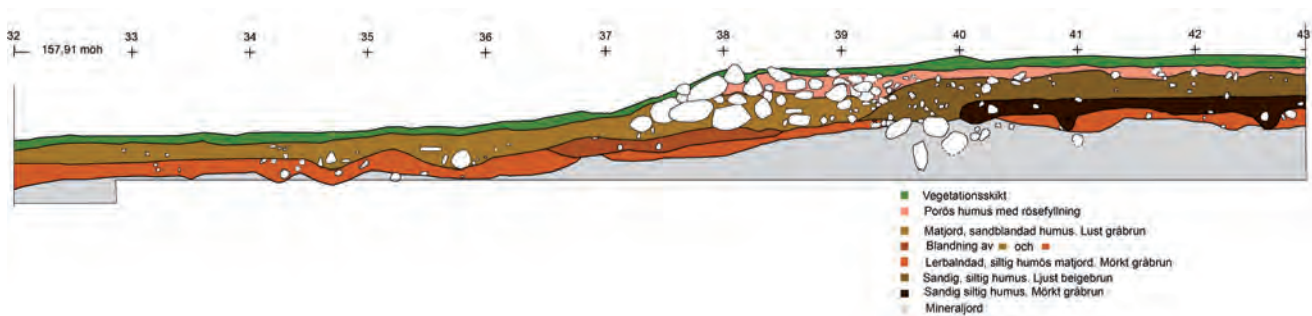
Den fossila åkermarken föreföll vara strukturerad efter en 220 meter lång öst-sluttande terrass (terass D, FIGUR 22) som löpte i svag S-form från SV till NO och avgränsade området med yngre fossil åker mot det äldre som var beläget i området kring boplatsterrassen som undersöktes 1996.

Schakt 1 kom att läggas så att både terrass A och slutterrassen D kom att övertäckas (FIGUR 23-25). Den övre av terrasserna (A) var stensatt men inte med en regelrätt stensträng utan snarare med en enskiktad rad med stenar. Under den odlingsyta som tolkades som tillkommen efter 1600 fanns ett lager av småstenar som avgränsade detta odlingslager mot det nedre. Småstenarna tolkades som ditförda genom att djur trampat kring under en period när området användes till betesmark. En ^{14}C -datering från en äldre odlingsfas, under småstenslagret daterades till 885-985 e.Kr (Ua 19502, ett sigma. Två sigma: 780-1020 e.Kr). Detta odlingslager avslutades, precis som det överlagrande strax innan terrass D. Terrass D var uppbyggd kring en troligen flerskiktad och flerradig stensträng där

FIGUR 25. Plan över schakt 1 med terrass A åt VNV och terrass D åt ÖSÖ.

FIGUR 26. Schakt 2, profil 2 och anläggning 3, röjningsröse på terrasskant A i profil. Kryss markerar plats för provtagning av kol till datering. Profil mot norr.

FIGUR 27. Schakt 2, profil 3 och anläggning 3. Kryss markerar plats för provtagning av kol till datering Profil mot söder.

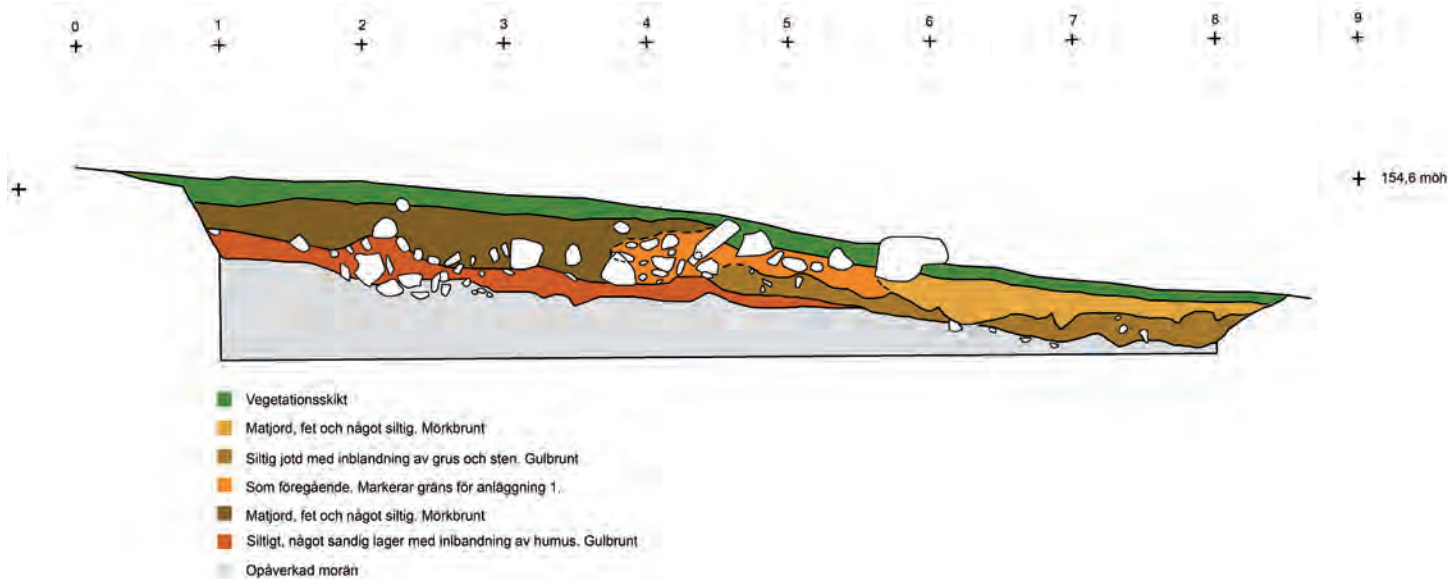
stenarna låg i en äldre odlingsyta.

^{14}C -datering från kol taget strax under en sten i den äldre odlingsfasen gav datering till 1030-1170 e.Kr (Ua 19503, ett sigma. Två sigma: 1020-1220). Dateringarna visar på att åker odlats i området under vikingatid och tidig medeltid, men att terrass D förefaller vara utlagd senare än terrass A. Under den daterade odlingsfasen i terrass A kunde ytterligare en odlingsfas beläggas (FIGUR 24 OCH 25).

Schakt 2. Schaktet drogs genom de tre terrasserna A,B och C. Schaktet kom även att snitta ett röjningsröse på terrasskanten i terrass A. Terrass B var endast svagt uttalad och här kunde man knappast tala om medvetenstensättning av terrassen, utan enstaka stenar hade snarare kastats på en av parcellgränserna, något som senare, genom brukning bildat en svag terrass. Terrass C bestod dock av en regelrätt stensatt struktur, en enskiktad och en-till tvåradig stensträng.

I röjningsröset i terrass A, anläggning 3, togs ett ^{14}C -prov i vad som tolkades som näst yngsta odlingsfas. Dateringen blev 1510-1650 e. Kr (Ua 19707, ett sigma. Två sigma: 1470-1670), alltså övergången medeltid, efterreformatorisk tid. Ytterligare ett prov togs i röjningsrösets stenpackning i ett mer odefinierbart lager. Här

FIGUR 28. Schakt 3, profil 4, anläggningarna 4 och 5. Öster om den stensatta terrassen finns ett överodlat röjningsrösen. Flera faser av odling kan utläsas ur profilen. Inga dateringar föreligger dock.

blev dateringen 1640-1890 e.Kr med 80% säkerhet (Ua 19505. 1650-1960 e.Kr med samtliga sigma). Antingen daterar provet den odlingsfas som kan utläsas ur kartorna från 1670-1680, eller också tillfälliga odlingsfaser under perioden 1650-1950 (FIGUR 26).

I syfte att datera fasen innan odling påbörjat i området analyserades två ^{14}C -prover från området strax under det som tolkades som äldsta odlingsfas. Dessa gav datering till 7200-6650 f. Kr (Ua 19504, två sigma.) respektive 3920-3520 f.Kr (Ua 19506, två sigma). Dessa dateringar säger ingenting om äldsta odlingsfas, utan får snarast tolkas som bortkastade pengar (FIGUR 27).

Schakt 3. Ett schakt lades över en stensatt terrass i svagt V-sluttande terräng inom den del av Sundsängen där odling kunde beläggas så sent som under tidigt 1900-tal. Dock visade de fossila formelementen att odlingen här pågått långt tidigare. Flera faser kunde påvisas i profilen och det fanns en klar skillnad på lagren ovanför och nedanför terrassen där ett hak kunde identifieras.

En tolkning av anläggningarna är att ett röjningsröse lagts upp under äldsta odlingsfas (Anläggning 4, figur 28 OCH 29). Troligen har ytan under en längre tid legat obrukad och röjningsröset har sjunkit samman och erhållit en låg profil. Kanske har man genom odling öster om röset påfört jord från detta håll så att rösets delvis har överlagrats med matjord. Det är troligt att marken även legat som betesmark en tid, och att de knytnävstora stenarna som överlagrar röjningsröset tillkommit under denna fas. Eventuellt har man i något skede odlat väster om röset, så att ett hak har bildats. Vid nästa odlingsfas har röset sjunkit ihop så pass och överlagrats med jordmassor och gräsvål så det bildas en ny odlingsyta ovanpå röjningsröset. I denna fas tillkom terrassen (anläggning 5) som består av en flerradig stensträng. Genom fortsatt odling öster om terrassen kommer och mer sten att slängas mot den sluttning som uppstår vilket ger intrycket av en terrass som lutar västerut. Den stora stenen som är belägen i ytskiktet är således troligen den senast nerkastade stenen som då kom att överlagra den västliga åkerytan. Inga dateringar föreligger från anläggningarna.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan konstateras att bandparcellerad åkermark inom denna del av Sundsängen uppkom och brukades under vikingatid och tidig medeltid. Ny odling kan beläggas under 1500-talet. Under perioden från 1670 och fram till tiden någon gång före storskiftet 1768, fanns en eller fler åkerytor kallade Vallbys "Sundsåker" inom obestämbart plats i Sundsängen. Sannolikt daterar Ua 19505 denna odlingsfas.

Genomgående tilltar intrycket av en dynamik mellan markslagen i Sundsängen över tid. Intressant i sammanhanget är också att den vikingatida/tidigmedeltida odlingsfasen stämmer bra överens med dateringarna från skärvstenspackningen som delundersöktes 1996.

FIGUR 29. Överplöjt röjningsröse (anläggning 4) beläget strax öster om den stensatta terrassen (anläggning 5). Foto från öster.

FIGUR 30. Sölja eller knäspanne i brons eller mässing från 1700- eller 1800-talet. Detektorfynd (F50). Foto: Conchi Gonzales, JLM.

FIGUR 31. Böjd järnten av obestämbar ålder. Detektorfynd (F 56). Foto: Conchi Gonzales, JLM.

Metalldetektoravsökningen

Sammanfattningensvis kan konstateras att inga föremål av säkert medeltida ursprung hittades. Föremål som tveklöst representerade 1900-talet registrerades inte, men däremot en harvpinne (F 55), hästkosöm och någon handsmidd spik (F 51, 52, 53, 54, 57, 60), ett järnbläck, troligen del av ett beslag (F59), en böjd järnten (F56, FIGUR 31) samt ett mindre järnföremål i form av en 8 cm lång tunn ten med uppböjd ände med ett kofotliknande spaltning.

En sölja eller ett knäspänne i brons av obestämbar ålder, troligen 1700-1800-tal, var det äldsta fynd som framkom vid detekteringen (F 50 FIGUR 30).

Fynd

Fynden som tillvaratogs 1996 har fått fyndnummer 1-21 och detektorsfynden från 2000 har fyndnummer 50-60 i BILAGA 4.

Sammanfattning

Undersökningarna i Sundsängen har gett svar på ett antal frågor men samtidigt lett till ännu flera frågor som framtida undersökningar förhoppningsvis kan besvara.

Problemen med att utföra arkeologiska undersökningar med begränsningar vad gäller ekonomiska medel och tid är påtagliga. Även om prioriteringarna av vad som skall undersökas och hur har skett utifrån strategiska överväganden kan utvärderingen efter att lämningen undersökts visa att man borde ha prioriterat helt annorlunda. Eftersom ytavbaning inte var något alternativ med tanke på de ovan anförda begränsningarna försökte vi hitta strategiska platser att lägga långschakt och metersrutor. I någon mån kan vi konstatera att vi prickade rätt; ett stenskott stolphål på en boplatsterrass ger oss endast indicier på en byggnad, men tillsammans med det hushållsavfall som framkom i de omkringliggande metersrutorna gav det en klar indikation på bosättning. Dateringen från förromersk järnålder i den stensatta terrassen samt närheten till gravar från övergången yngre bronsålder/äldre järnålder ger oss ett tidsskikt där vi med säkerhet kan belägga odling och begravnings och med största sannolikhet även bosättning.

De fysiska formelementen inom denna östligaste del av Sundsängen skiljer sig i karaktär och skala från de vi kan identifiera inom den mellersta och västra delen.

Samstämmiga dateringar från vikingatid och tidig medeltid knyter ihop anläggningstiden och den äldsta brukningsfasen för den fossila åkermarken i Sundsängens mellersta del med skärvstensflaket (eller möjligen två koncentrationer) som är beläget något längre österut och som innan sjösänkningarna har legat dikt intill Skirö-sjöns vattenbryn. Vilken aktivitet den stora skärvstenspackningen

speglar vet vi inte, men läget pekar mot en maritim anknytning. Har man varmt upp vatten inför böjning av bordläggning till båtar?

De stensatta terrasserna och ett röjningsröse i terrasskant i den fossila åkermarken inom Sundsängens mellersta del visade på flera odlingsfaser än den vikingatida/tidigmedeltida. En kan identifieras till 1500-talet och ytterligare en till en fas som infaller mellan ca 1680-1800. Utifrån mycket schematiska kartor från 1670-1680-talet fanns en eller flera åkerytor "Sundsåkrar" belägna inom denna del av Sundsängen. Odlingen upphör enligt det äldre kartmaterialet senast på 1760-talet, men skogsvårdskartor talar om tillfällig odling i den västligaste delen av Sundsängen under 1900-talets första årtienden. Efter ca 1950 är dock hela Sundsängen ängs- och betesmark.

Vårt försök att identifiera resterna efter en medeltida huvudgård i Sundsängen genom metalldetektering misslyckades. De fynd som framkom speglar troligen inte äldre perioder än 1700-1800-tal.

Sundsängen är ett enastående arkeologiskt preparat med stor potential när det gäller att studera odlings- och bosättningsmönster från olika förhistoriska och historiska perioder. Tillsammans med det rättshistoriska materialet, som inte har behandlats här, kan man också få en förklaring till varför fast bebyggelse så småningom upphörde i Sundsängen och varför odling efter 1650 blev av mer sporadisk karaktär. Det är troligtvis de tidvis bittra striderna mellan Vallby och Skirö kyrkby med början under 1500-talet, som kan följas i häradsrättens domböcker och i syneprotokoll, som ledde till att området helt kom att övergå till i huvudsak ängsmark och betesmark. Soldattorpet Sundstorp som var beläget strax söder om Sundsängen var det sista spåret av bebyggelse i området.

I föreliggande rapport finns vissa lakuner vad gäller dokumentationsmaterial. Bland annat har det mesta av fotodokumentationen förkommit och fullständiga inmätningar av alla enmetersrutor saknas. Författaren tar helt och hållet på sig ansvaret för dessa brister.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	220-8434-96 samt 220-7143-00
Länsstyrelsens beslutsdatum:	1996-09-06, 2000-07-20
Jönköpings läns museums dnr:	467/96 och 285/00
Rapportansvarig:	Ådel Vestbö Franzén
Fältansvarig:	Ådel Vestbö Franzén och Fredrik Engman
Fältpersonal:	Johanna Alton, Samuel Björklund, Coco Dederling, Fredrik Engman, Ådel V. Franzén, Martin Hansson, Moa Lorentzon, Jerker Moström, Patrik Nordström, Ylva Otzén, Maria Petersen, Johan Runer, Carl-Johan Sanglert, Lennart Spetz, Amica Sundström, Marita Valfridsson, Niclas Wiman.
Fältarbets tid:	1996-09-02-1996-09-06 och 2000-08-08-2000-08-11.
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Vetlanda kommun
Socken:	Skirö socken
Fastighetsbeteckning:	Skirö 10:1
Belägenhet:	E6F 1e, 6F 2e.
.....	Digitala fastighetskartans blad: 63F 5cN
Koordinater:	NV: 522298/6358386, SO: 522787/6358160
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Undersökningsyta:	Extensiv yta: 10, 2 ha. Intensiv yta: 260 m ²
Fornlämningsnummer:	74:1-3, 84:1
Fornlämningstyp:	Fossil åkermark, skärvstenspackning, boplatslämning
Tidsperiod:	Äldre järnålder, vikingatid-tidig medeltid, tidig modern tid.
Fynd nr:	1-21, 50-60. Bilaga 5.
Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.	

Referenser

Tryckta källor

- Agertz, Jan, 2008. *Om ortnamn i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 2008.
- Almquist, Johan Axel, 1976: *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning*. Fjärde delen: Småland. Stockholm.
- Bråkenhielm, Per. 1972 -1978. *Skirö. En liten smålandsocken. Del 1-6*.
- Engman, Fredrik, Mikael Nordström, 2010. *Värmunderyd. Inte bara bärstenspärlor och röjningsrösen. Arkeologisk undersökning av fossil åkermark, järnhantering, en kvadratisk stensättning, ett stensättningsliknande röjningsröse, kolning och boplatsspår inom fastigheten värmunderyd 1:1, Vetlanda socken och kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2012:14.
- Hansson, Martin, 2001: *Huvudgårdar och herravälden. En studie av småländsk medeltid*. (Lund Studies in Medieval Archaeology 25). Stockholm.
- Kulturmiljövårdens riksintressen. Jönköpings län. 1996*. Länsstyrelsen i Jönköping. Meddelande 4/96. Anders Jonsson (red). ’
- Natur – Jönköpings län. Sammanställning av inventeringar för Naturvårdsprogram Jönköpings län*. Länsstyrelsen i Jönköping 1995 (ref. Oddvar Fiskesjö).
- Rogberg, Samuel, Ruda, Eric, 1770: *Historisk beskrifning om Småland i gemen, i synnerhet Kronobergs och Jönköpings lähner, ifrån äldsta, til närwarande tid*. Karlskrona.
- Vestbö-Franzén, Aadel. 2004: *Råg och rön. Om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland, ca 1550–1700*. Meddelanden nr 132, Kulturgeografiska institutioner, Stockholms universitet. Stockholm.
- Vestbö-Franzén, Ådel, 2008. Byamålen i norra Småland. Något om ore-gelbundna regleringar och regelbunden oordning med utgångspunkt i kartor från 1640 till storskiftet. *Jordvärderingssystem från medeltiden till 1600-talet. KVHAA Konferenser 68*. Alf Ericsson (red.). S. 177–202.
- Vestbö-Franzén, Ådel, 2012. Vardagens varuflöden i 1600-talets Småland. Lokalsamhällets bytes- och marknadsekonomi speglad i rättshistoriska källor, Lilla tullen och de äldsta geometriska kartorna. *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 63*. Dag Avango & Per Lagerås (Red.). S. 92–110. Uppsala
- Vestbö-Franzén, Ådel. 2013a. *Bollarp – ett nybygge på det småländska höglandet 1550-1630*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2013:03.
- Vestbö-Franzén, Ådel. 2013b. *Bollarpshuset II, delundersökning 2013. De arkeologiska undersökningarna av Bollarpshuset II, 27-31 maj 2013*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2013:30

Otryckta källor

Alton, Johanna., Engman, Fredrik., Vestbö-Franzén, Ådel, 1995. *Sundsängen vid Vallby. Den fossila åkermarken*. Delrapport 1. Jönköpings läns museum. Forskningsrapport.

Christensen, Johan., Engman, Fredrik., Wiman, Niklas, 1996. *Fosfatkartering av Sundsängen RAÄ 74, Skirö socken*. Delrapport II. Jönköpings läns museum.

Arkiv

Jönköpings läns museum:

Antikvarisktopografiskt arkiv.

Lantmäteriverket och Lantmäterimyndigheternas arkiv genom lantmateriet.se *Arkiv Sök*

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, FMIS, Forsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>.

RA/KA: Smålandshandlingar 1530-1630.

SHM (Statens Historiska Museer): Sök i samlingarna

Wallby gårdsarkiv: kartor, sammanställningar av historiska källor, avskrifter och originalhandlingar.

Kartunderlag

Genomgångna akter från Lantmateriets ArkivSök. www.lantmateriet.se:

E103-15:e4:206-7 266-67 276, Skirö och Östra Skirö, Geometrisk avmätning 1646. Johan Larsson Groth.

E103-15:4 Skirö med Vallby, storskifte 1768. Jonas Duker

E103-1:1, Skirö socken 1852, Anders Gustaf Vetterström.

E103-15:9 Skirö 1,2, 4-7 och 10. Laga skifte, 1833. Erik Gustaf Hall.

Geologiska kartor:

SGU Ser. Ah nr 11 Specialkarta. Berggrunden i Jönköpings län. Skala 1:250 000

SGU Ser. Ah nr 11 Specialkarta. Karta för känslighet för infiltration av föroreningar i Jönköpings län. Skala 1:250 000.

SGU Ser. Af nr 170. Berggrundskartan 6F VETLANDA SV. Skala 1:50 000.

Kartor ur Wallby gårdsarkiv:

Akt 3:157 Kartor över syn hållna 3 juni 1670 samt år 1680.

Akt 4B:14. Wallby säteri 1772. J.P Duker

Wallby säteri 1942 efter Rappe 1919. Per Bråkenhielm.

FORSKNINGSRAPPORT 1995
Jönköpings läns museum

SUNDSÄNGEN VID VALLBY. DEN FOSSILA ÅKERMARKEN

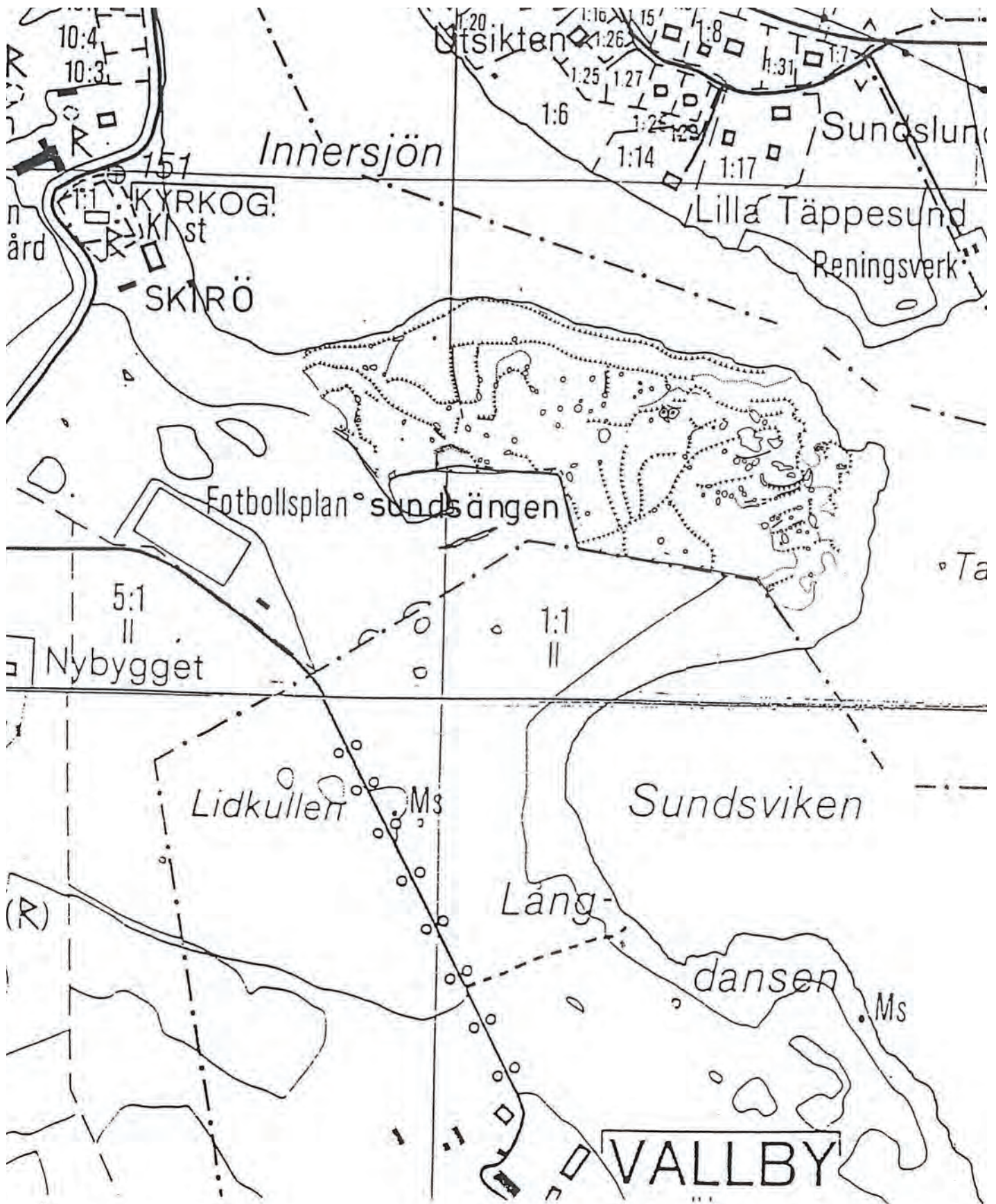
TRE SMÅLÄNDSKA ODLINGSLANDSKAP

Studier av agrar teknik, rumslig organisation och
social struktur på lokal nivå.

Delrapport I

Aadel Vestbö

Fredrik Engman
Johanna Alton

Karta 1
Sundsängen med den fossila
åkermarken. Skala 1:5000
EK-karta 6F 1e, 2e

Delrapport I

SUNDSÄNGEN VID VALLBY SÄTERI.

Denna delrapport i projektet *Tre småländska odlingslandskap* bygger på de resultat som erhöles vid sommarens och höstens undersökningar i Sundsängen vid Vallby säteri i Skirö socken. Undersökningen genomfördes av Johanna Alton och Fredrik Engman, Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet samt Aadel Vestbö, antikvarie vid Jönköpings läns museum.

DEN FOSSILA ÅKERMARKEN

Den fossila åkermarken i Sundsängen upptäcktes av fornminnesinventeringen i området på 1980-talet och har raä nr 74. Endast en del av forn-åkerområdet är dock inritad på ekonomiska kartan. Vid första besök på platsen, våren-95 insåg vi att fornåkerområdet dels täckte en större yta än den angivna och dels innehöll agrarhistoriska lämningar från flera olika perioder, såväl från förhistorisk tid som från sen historisk tid.

Under tre dagar i juli och tre dagar i september karterades den fossila åkermarken i Sundsängen. Karteringen genomfördes med en geodimeter, men i stället för att lagra värdena och skriva ut kartan i efterhand, upprättades kartan i fält på millimeterpapper i skala 1:1000 (karta 2). Förutom karteringsarbetet genomfördes också noggranna fältbesiktningar i hela området dels för att få en helhetsbild och kunna beskriva växlingar i vegetation och topografi och dels för att söka efter nya fornlämningar.

Områdets topografi

Sundsängen utgörs av den norra delen av en udde som skiljer Innersjön från Skirösjön (karta 1). Uddens södra del består av åkermark, dels till Vallby säteri och dels till Skirö. Från uddens högsta punkt på ca 165 möh sluttar terrängen ner mot Innersjön på 145 möh. Sluttningen är mest markant i uddens västra del där den svänger av in mot Skirö kyrkby men även på östra delen av uddens nordsida är sluttningen markant. Medan uddens krön täcks av ett tunt men relativt stenfritt matjordslager består sluttningen ner mot sjön av partier med berg som går i dagen genom matjordstäckets dels som mindre ryggbildningar och dels som större sammanhängande partier. Dessa impediment har ofta använts som underlag för röjningsrösen och speciellt inom områdets östra del har röjningsrösen kastats upp på knallar av berg i dagen.

Kring foten av uddens norra sida finns en tarmformad ca 400 m långt och 10–30 m brett markområde som i söder avgränsas av odlingsterrass och hak och i norr av den äldre strandkanten som i dag framträder som en naturlig terrass strax ovanför strandkanten. Troligen har detta område aldrig odlats utan har legat som ängsmark eller betesmark under förhistorisk och historisk tid.

Uddens östra spets består av ett ca 40 m brett område med större stenar och block; storleken på blocken kan vara upp till 3–4 m. På denna del av udden finns även en

hålvägsliknande försänkning, ca 3–5 m bred och 0,2–0,4 m djup. Denna ligger strax i nivå med den äldre strandkanten och utgör troligen en naturlig försänkning som har uppstått till följd av avlagringar i strandkanten.

Två områden med sankmark och moras finns inom det karterade området, dels i västra delen där en källa har ritats ut på kartan, detta område är ca 80 x 80 m stort och avgränsas i väster, öster och söder av fossil åkermark och i norr av strandterrassen, dels ett område på uddens östra sida beläget mellan delområde 3 och 4. Detta område fortsätter sedan ner mot viken strax norr om Vallby.

Större delen av Sundsängen består i dag av öppen betesmark. Nere vid stranden finns en ridå av lövträd och enstaka ståtliga ekar finns där den öppna betesmarken övergår till en mer sluten vegetation. I höjd med gravarna och öster därom är området beväxt med lövskog och en. I Sundsängens södra del, vid rågången mellan Skirö och Vallby finns enstaka äldre bestånd av sly, äppelträd, nypon- och bärbuskar.

De nyupptäckta fornlämningarna

Två rösen, 10 resp 12 m i diameter och 1,2 meter höga upptäcktes på en avsats bestående av berg i dagen ca 60 m söder om sjökanten och i västra delen av område 3 (karta 2–4). Det västliga av de två rösena var mycket välbevarat och inga tecken fanns på plundringsgropar e l. Det andra röset var omrört i ytan och det är svårt att avgöra ursprunglig form. Troligt är dock att röset ursprungligen varit runt. Inga tecken på plundringsgrop upptäcktes dock. Eventuellt kan en mindre grav finnas strax söder om de två rösena men här var stenmaterialet så omrört så det är omöjligt att säkert avgöra om det rör sig om ytterligare en grav .

Ca 150 m öster om rösena och ca 20 m söder om strandkanten upptäcktes två koncentrationer av skörbränd sten och ca 30 m västsydväst därom fanns en trolig boplatsterrass (karta 2). Innan sjösänkningen vid 1800-talets mitt stod vattnet upp till den terrass som avgränsar platån där skärvstenspackningarna är belägna. Platån är välröjd och plan och kan troligen tolkas som en del av ett boplatsoområde. De tre Skärvstenspackningarna är 3–5 m i diameter, varav två närmast är sammanvuxna, och 0,2–0,3 m höga. Den skörbrända stenen ligger omgiven av sotig och fet humus och.

Boplatstyten är ca 40 x 20 m stor (V–Ö), välröjd och bestående av fet och svart humus som dels framkom vid stick med jordsond och dels gick i dagen vid en rotvälta i områdets norra del. I norr avgränsas boplatstyten av en naturlig terrass bestående av berg i dagen. Terrassen fortsätter åt väster som odlingsterrass. Åt söder avgränsas ytan av en stensatt terrass, ca 1,5 m bred och 0,3 m hög. Terrassen avviker från de omkringliggande fossila åkermarkens terrasser genom sin svagt välvda form. I väster avgränsas boplatstyten av en klack med berg i dagen och i öster av en mindre terrass.

Kartor och historiska källor

En genomgång av äldre kartmaterial ger dock vid handen att ingen odling kan beläggas i området från 1640 och fram till i dag förutom ett par mindre torpårkerlyckor. För ovanlighetens skull är kartmaterialet mycket heltäckande vad gäller Sundsängen. Förutom geometrisk jordebok som tar med delar av området 1640 finns detaljkartor som

upprättades i fiskerättsligt syfte år 1670 och 1680. Här beskrivs Sundsängen, som vid denna tid och fram till ca år 1800 ligger som ängsmark, ömsom till Skirö och ömsom till Vallby. Från 1700-talets mitt finns storskifteskartor över Skirö och Vallby som täcker in Sundsängen, och från 1800-talet finns Sundsängen med på en sockenkarta från 1854. Kartor från sent 18- och tidigt 1900-tal visar att ingen odling kan beläggas i Sundsängen under denna tid.

Vi vet dock att ett mindre torp, Sundstorpets kallat, har legat norr om gränsen mellan Vallby och Skirös, i norra delen av Skirös åker i Sundsängen. Torpet finns utritat på en karta från 1700-talet mitt och i dag finns fortfarande lämningar efter raserat bebyggelse på impediment i åkermarken. Troligen har Sundstorpets åker sträckt sig ca 60 m in i den södra delen av det detaljkarterade området. De fossila formerna samt vegetationen tyder på detta.

Under århundradernas gång har sannolikt olika mindre intagor funnits i Sundsängen och troligen har man även sått svedjeråg, men dessa små tillfälliga åkrar har inte lämnat efter sig några fysiska spår.

Sammanfattningsvis kan konstateras att merparten av den fossila åkermark som finns i Sundsängen måste vara ett resultat av förhistorisk och medeltida odling.

Den fossila åkermarken.

Det fossila åkermarksområdet täcker en yta av 9–10 ha (karta 2–4). Området är ca 500 x 180–220 m stort (Ö–V) och avgränsas i norr av Innersjön och i öster av Skirösjön; i söder av dagens åkermark till Skirö och Vallby och i väster av ett större parti berg i dagen.

Inom området finns 28 fossila åkerytor, ca 100 röjningsrösen, varav större delen uppbyggda kring impediment bestående av berg i dagen, ca 35 terrasser, varav en delstensatta, med en längd från 15 m till 240 m (strandterrassen är inte medräknat) samt 6 relativt korta stensträngar. Två av dessa avgränsar den fägata som finns centralt inom delområde 3. Området kan utifrån morfologiska och topografiska kriterier delas upp i fyra delområden (karta 4).

Delområde I. Karta 4.

Ett 300 x 180–220 m stor område som i väster avgränsas av ett större parti med berg i dagen. Området sluttar kraftigt från det sydvästra hörnet och ner mot sjön. Åtta åkerytor finns i området, avgränsade av terränganpassade terrasser, varav en delstensatta. Formerna i området är kraftigt uttalade, terrasserna är mellan 1,5 och 3 m breda och upp till 1,5 m höga, vanligen dock 0,4–0,6 m. Området är mycket stenröjt, och den stora mängd sten som återfinns nedanför en del terrasskanter antyder att man har tagit sten från röjningsrösen och lagt nedanför terrasserna. Slutfåra kan beläggas på yta 7 och 8, vilket alltså bevisar att man använt plog vid bearbetning av jorden.

Det äldsta skiktet av fossil åkermark i området utgörs troligen just av yta 7 och 8 och 9. De terrasskanter som avgränsar ytorna har tillkommit innan de överlagrande stentipparna. Man har således återkommit till ytorna i relativt sen tid och odlat här med plog.

Ytorna 5 och 6 är de yngsta i området. Tillsammans med 7 och 8 har dessa ytor troligen tillhört Sundstorpets åkermark som har funnits inom området men som inte har kunnat beläggas i det äldre kartmaterialet. Yta nr 5 avgränsas i väster av en stensträng som tillhör ett äldre skikt, troligen samtida med ytorna 7 och 8, vilket antyds av stensträngens riktning. I norra kanten av yta nr 5 finns en större stentipp samt bär- och nyponbuskar. Terrassen som avgränsar yta 6 samt terrassen som utgör gräns mellan yta 3 och 4 är troligen delar av samma formelement, vilket innebär att området kring yta 5 och strax norr därom är omrört. Likaså bör området mellan ytorna 9, 10 och 12 ha påverkats av sentida röjningsverksamhet. Området är mycket välröjt och sten, troligen från äldre röjningsrösen, finns ihopplockade till stentippar på ett par ställen. Det parallella mönster av långsmala tegar som kan följas inom västra delen av område I saknas helt i området. En lång terrass som avgränsar yta 12, 6, 3, 4 och 2 går genom hela området och har sannolikt överlagrat de nu bortodlade terrasserna till ytorna 7, 8 och 9.

Område I innehåller följaktligen formelement från den tidigaste odlingsfasen, den mellersta och den senaste. Yta 7, 8 och 9 har återanvänts vid den sista odlingsfasen, troligen då marken har legat som åker under Sundstorpets.

Delområde II. Karta 4

Område två är 150 x 80 m (N-S) och består av ytorna 11, 13, 14 och 15 samt den långa, välvda terrasskant som skiljer dessa ytor från 16 och 17. Troligen skall man se denna del av fornåkerområdet som en kronologisk enhet, eventuellt tillsammans med yta 12 från område I. De terrasser som avgränsar ytorna är ca 1,5–2,5 m breda och 0,1–0,7 m höga. Eftersom terrängen sluttar svagt åt väster är terrasserna terränganpassade. Sten saknas i terrassernas ytor varför terrasserna troligen inte är stensatta. En hypotes är att denna del av fornåkerområdet speglar ett medeltida jordbruk i området.

I vilken utsträckning de skall kopplas ihop med ytorna 7 och 8 är oklart. Kopplingen till delområde III vid norra delen av yta 15 är också oklar. Här är det svårt att avgöra överlagringsförhållandet. Delområde II utgör således en svårtolkad del av fornåkerområdet.

Delområde III. Karta 4

Området omfattar ytorna 18–28 samt de två nyupptäckta gravarna och det förhistoriska boplatsoområdet. De parallella åkerytorna är ca 15–27 m breda och uppvisar ett enhetligt mönster utan överlagringar. Symmetrin störs endast av den troliga boplatssyta som ligger centralt i området. Formelementen består av svaga, ca 0,1–0,3 m höga terrasser, en del stensatta, samt låga, nersjunkna stensträngar. Inom området finns mycket berg i dagen och ett återkommande mönster är att terrasskanter övergår i ryggformade bergsknallar som tillsammans utgör gräns för en åkeryta. Vid stick med jordsond i området visade sig dock att matjordslagret på själva åkerytorna var relativt tjockt. Två parallella stensträngar i områdets centrala del har tolkats som fägata; den är dock svår att följa någon längre bit men kan ha sitt ursprung i området kring boplatssytan och har i så fall lett djuren ut till betesmarker i de morasmarkerna som finns ner mot Sundsviken. Området består dels av sankare dels av torrare delar; än i dag betar hästar i området vid Sundsviken.

Delområde IV . Karta 4

Området omfattar ytorna 16 och 17 som avgränsas av ca 0,4–0,7 m höga, ej stensatta terrasser. Formelementen överlagras av den långa terrass som skiljer yta 16 och 17 från

ytorna 12, 13, 14 och 15. Ytorna är mycket välröjda. Inget kan med säkerhet sägas om områdets ålder.

Sammanfattningsvis kan konstateras att den äldsta odlingsfasen i området finns representerad längst i öster av de 10 parallella, långsmala tegarna. Allt tyder på att denna äldsta parcellering har omfattat hela udden och även sträckt sig väster om de två nyupptäckta gravarna; troligen skall yta 7, 8, 9 och 11 tolkas som tillhörande ett äldsta tegindelad odlingsskikt. Åkermarken inom delområde 3 överges relativt tidigt, kanske redan under järnålder. Inga tecken finns här på sentida överlagringar etc.

De icke stensatta terrasserna mellan yta 12 och 15 ger ett yngre intryck. Ytorna är här jämnare och mer välröjda. En hypotes är att denna del av området bör föras till perioden medeltid till 1500-tal. Under denna period har man även fortsatt att odla inom tegarna 7–9. Ytorna 2, 3, och 4 härrör troligen från denna period. Odlingen har upphört innan de första kartorna upprättas; hela Sundsängen karteras år 1670 och ligger då som ängsmark till Vallby.

Delområde 1 präglas av omrörning. Formelement har kapats, röjningsrösen har tagits bort från åkerytorna och återfinns nedslängda från terrasskanterna och förekomst av slutfåror antyder att plog har använts vid odling i området. Ett torp, kallat Sundstorpet finns belagt i området under sent 1700–tidigt 1800-tal. Även om torpets åker inte finns belagd på någon karta förefaller det troligt att torpet haft sin åkermark i området.

Sammanfattande diskussion

Sundsängen innehåller en komplex fornlämningsmiljö där minst tre odlingshorisonter kan urskiljas, den äldsta kan med stor sannolikhet föras tillbaka till bronsålder / äldre järnålder (karta 2).

Inom Sundsängens östra del finns inte enbart tegindelad fossil åkermark utan även en förhistorisk boplatsyta och två nyupptäckta rösen från bronsålder. Tegindelad fossil åkermark har börjat dyka upp inom ett område av länet där denna fornlämningskategori inte tidigare varit känd. I den närbelägna byn Alseda har nyligen ett liknande område med tegindelad åkermark upptäckts, även här ligger ett större, nyupptäckt, bronsålders-röse centralt inom den fossila åkermarken. Man kan förvänta att liknande områden i framtiden kommer att upptäckas utmed Emåns dalgång och i de närbelägna bygderna.

Den fossila åkermarken i Sundsängen ligger inom ett område som tidigare ägdes av Vallby säteri. Säteriet finns belagd från 1330-talet men ligger som frälse-landbogård från ca 1450 och fram till 1600-talet andra hälft, då det åter fick säteristatus. Kan en del av den fossila åkermarken i Sundsängen spegla en avhyst by som fanns inom området mellan de två säteriperioderna; troligen har säterietablerandet lett till omstruktureringar av inägomarkens arrondering. Möjligheten finns också att tolka en del av den fossila åkermarken som resterna efter odling som fanns i området före det första säteriets etablerande.

Framtida undersökningar

Under januari–95 gjordes en genomgång av det historiska källmaterial som finns i Vallbys gårdsarkiv. Detta mycket omfattande material ger unika möjligheter att få en samlad bild av odlingsverksamhet och ägoförhållanden under framför allt perioden ca 1650– dags datum men även det medeltida Vallby kan studeras i dessa källor. Kompletteraden historiska källor, framför allt från riksarkivets rika fatabur kan ge en kompletterande bild av utvecklingen under den tid Vallby var landbogård; hur många landbor som bodde på Vallby, vilka skattepersedlar som erlades etc kan här undersökas. Under våren–95 kommer genomgångar av riksarkivets material att göras. Uppgifter

rörande hela Skirö socken kommer att exciperas, med tyngdpunkt på perioden 1530–1700.

Det är även angeläget att gå vidare med frågor rörande gränserna mellan Skirö och Vallby vid olika tidpunkter. Under medeltid och 1600–tal finns meningsskiljaktigheter belagda dels avseende rätta gränsen mellan säteriet och kyrkbyn och dels angående fiskerättigheterna i Innersjön, Skirösjön och Saljen. Genom en noggrann genomgång av relevant källmaterial kan en bild skapas omkring ägoförhållandena från medeltid och framåt samt spegla den rumsliga organisationen av bebyggelse och odlingslandskap .

Det historiska kartmaterialet är mycket omgästande, endast en del av detta finns på lantmäteriet i Jönköping eller Gävle, det mästa inryms i det unika gårdsarkivet på Vallby. För närvarande håller kartmaterialet på att sammanställas. Kartorna kommer att renritas, rektifieras och tolkas. Under våren kommer tolkningen av det historiska källmaterialet och de historiska kartöverläggen att sammanfattas i en mindre skrift.

Om ekonomiska medel ges kommer utgrävningar i Sundsängen att genomföras i syfte att ge svar på följande frågor.

* Datering av den fossila åkermarken inom delområde III. När tillkommer den tegindelade åkermarken inom delområde II. Hur överlagras elementen mellan de olika faserna.

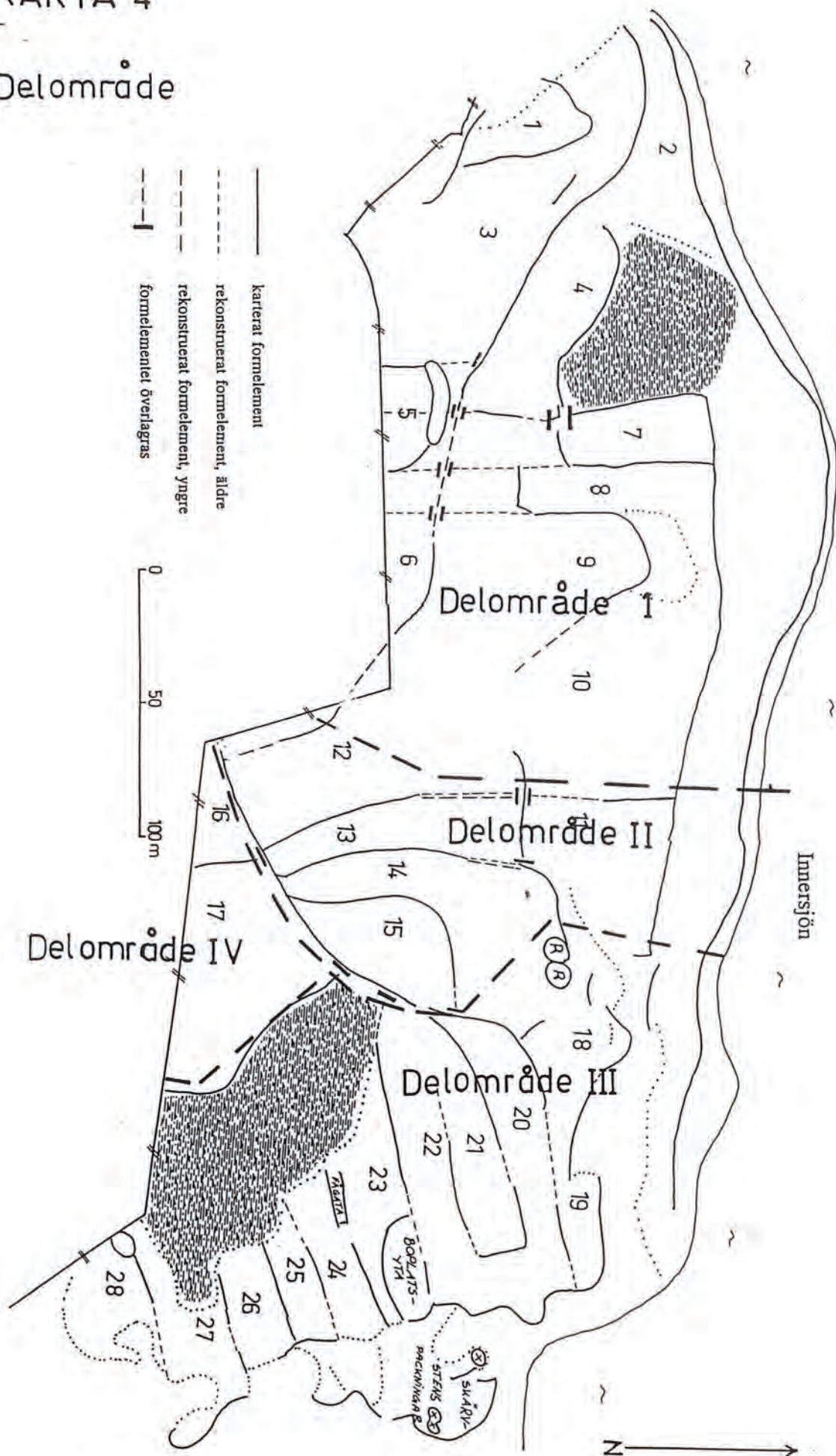
* Kan vi avläsa något om odlingsteknik, exempelvis förekomst av årderspår eller liknande. Kan man belägga användandet av årder eller plog i de historiska källorna; en del av de ytor som troligen kan räknas till medeltid förefaller ha tillkommit genom användandet av plog eller ett avancerat årder. Var odlingstekniken annorlunda på ett säteri än på omkringliggande landbogårdar.

* Boplatsoområdet omfattar dels en förmodad boplatssyta och dels två skärvstenskoncentrationer. Vilken datering har dessa lämningar och hur kan de kopplas i tiden till den omkringliggande fossila åkermarken..

Syftet med dessa undersökningarsamt sammanställningarna av historiskt källmaterial syftar att ge en bild av odlingslandskapet utveckling i ett långtidsperspektiv med speciell referens till de inledande frågorna om agrar teknik, rumslig organisation och social struktur.

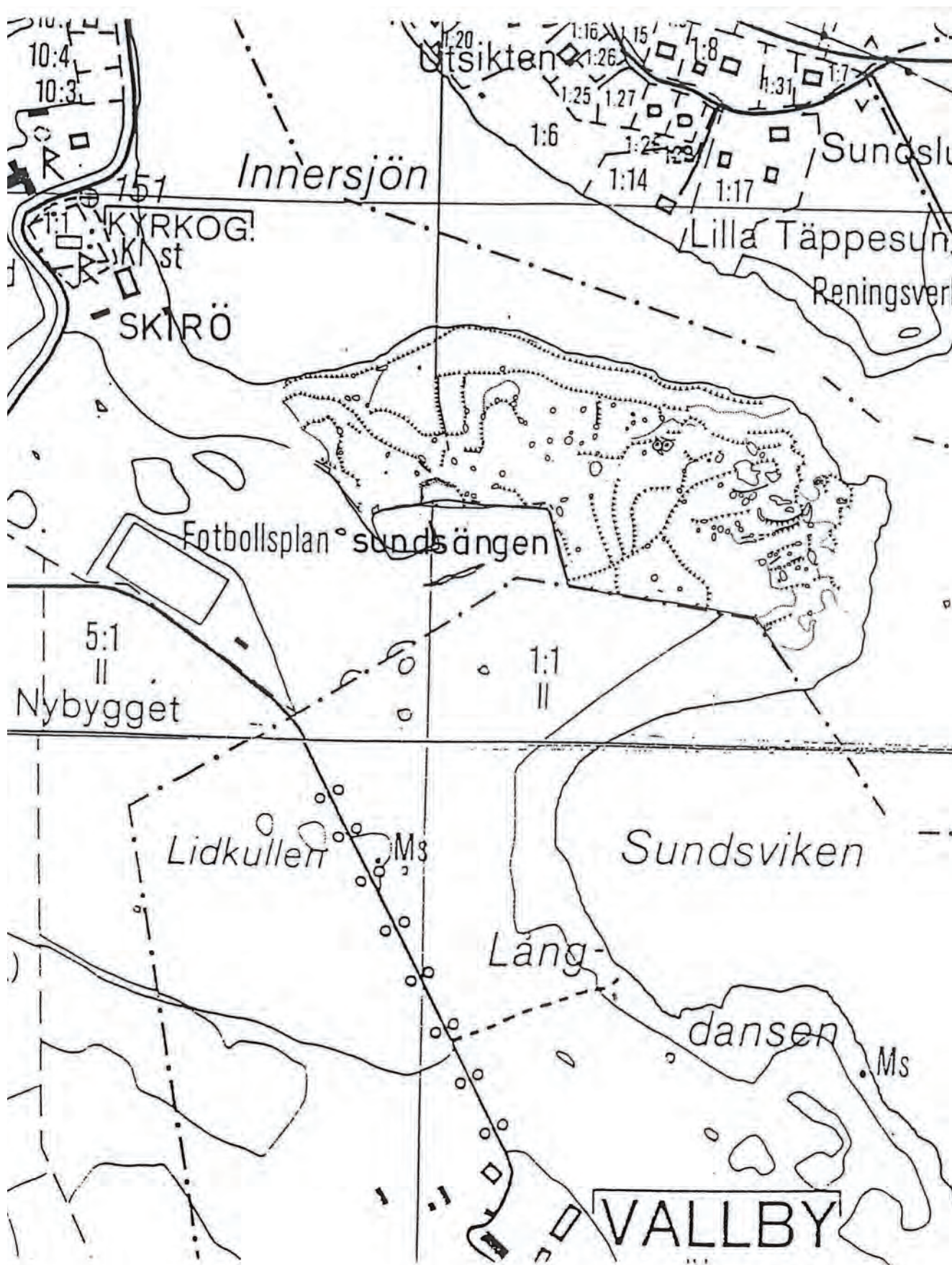
KARTA 4

Delområde

Fosfatkartering av Sundsängen RAÄ 74, Skirö socken

Johan Christensen
Fredrik Engman
Niklas Wiman

Karta 1
Sundsängen med den fossila
åkermarken. Skala 1:5000
EK-karta 6F 1e, 2e

SUNDSÄNGEN

Under en knapp veckas tid sommaren 1996 utfördes fältarbeten i form av en fosfatkartering inom en del av Sundsängen i Skirö socken. Rapporten skall ses som en delrapport inom projektet *Tre småländska odlingslandskap*. Inom ramen för detta projekt har under 1995 de fossila odlingsspåren inom området karterats med totalstation. Fosfatkarteringen som avhandlas i detta arbete gjordes för att komplettera den morfologiska analysen av de fossila odlingsspåren. Fosfatkarteringen utfördes av Johan Christensen, Fredrik Engman och Niklas Wiman som ett grupparbete inom kursen arkeologisk metodutveckling vid Östersjöns sommaruniversitet i Visby.

DEN FOSSILA ÅKERMARKEN

Den fossila åkermarken i Sundsängen blev känd genom fornminnesinventeringen i området på 1980-talet och har RAÄ nr 74. Endast en liten del av fornåkerområdet är dock inritat på ekonomiska kartan. Under ett besök på platsen under våren 1995 framkom att fornåkerområdet täckte en större yta än den angivna och dels innehöll agrarhistoriska lämningar från flera olika perioder, såväl från förhistorisk tid som från sen historisk tid.

Under 1995 karterades den fossila åkermarken i Sundsängen av Johanna Alton, Fredrik Engman och Aadel Vestbö. Karteringen genomfördes med en totalstation, men i stället för att lagra värdena och skriva ut kartan i efterhand, upprättades kartan i fält på millimeterpapper i skala 1:1000 (Karta 2) (Alton mfl 1995). Områdesbeskrivningen i detta arbete bygger på denna rapport.

Topografi och närmiljö

Sundsängen utgörs av den norra delen av den udde som skiljer Innersjön från Skirösjön (Karta 1). Uddens södra del består av åkermark, som idag ägs av dels Vallby säteri och dels Skirö. Från uddens högsta punkt på ca 165 m ö h sluttar terrängen ner mot Innersjön på 145 m ö h. Sluttningen är mest markant i uddens västra del där den svänger av in mot Skirö kyrkby men även på östra delen av uddens nordsida är sluttningen markant. Uddens krön täcks av ett tunt men relativt stenfritt matjordslager. Sluttningen ner mot sjön består dock av partier med berg som går i dagen, dels som mindre ryggformationer och dels som större sammanhängande partier. Dessa impediment har använts som underlag för röjningsrösen och speciellt i områdets östra del har röjningssten kastats upp på berg i dagen.

På uddens norra sida finns ett ca 400 m långt och 10-30 m brett område som i söder avgränsas av odlingsterrass och åkerhak och i norra av den äldre strandkanten som i dag framträder som en naturlig terrass ovanför den nuvarande strandkanten. Detta område har troligen inte odlats under förhistorisk och historisk tid utan använts som

ängsmark och betesmark. Att vi har två strandkanter är orsakat genom en sjösänkning som ägde rum vid mitten av 1800-talet.

I områdets östra del finns ett ca 40 m brett område med större stenar och block; storleken på blocken kan vara upp till 3-4 m. På denna del av udden finns även en hålvägsliknande försänkning, ca 3-5 m bred och 0,2-0,4 m djup. Denna formation ligger i nivå med den äldre strandkanten och är troligen uppbyggd naturligt genom avlagringar i strandkanten.

Två större områden med sankmark och moras finns inom området. Dels i den västra delen ned mot stranden samt även i det östra området (karta 3).

Nyupptäckta fornlämningar

I samband med karteringen av den fossila åkermarken upptäcktes på en avsats bestående av berg i dagen två runda rösen, 10 respektive 12 m i diameter och 1,2 m höga. Rösena var exponerade ut mot viken av Innersjön. Genom rösenas läge och form, samt genom det jämnstora stenmaterialet i dessa är de bestämda såsom gravar. Söder om de två rösena kan en mindre grav finnas men stenmaterialet är för omrört för att klart säkerställa om det rör sig om ytterligare en grav.

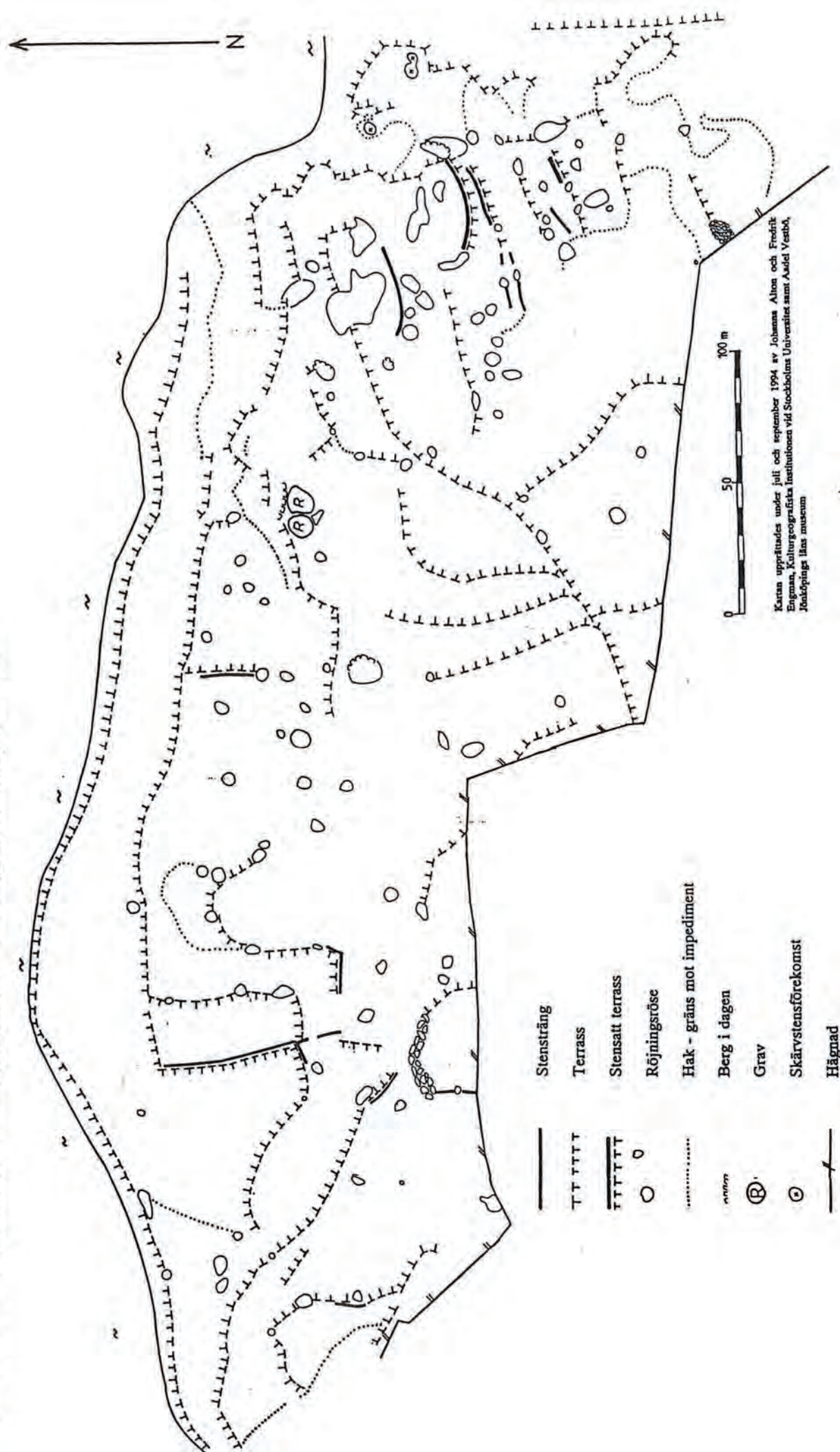
Ca 150 m öster om rösena och 20 m från stranden påträffades två koncentrationer av skörbränd sten. Dessa sk skärvstenar fördelar sig i tre packningar, varav två i det närmaste är sammanvuxna. Storleken på packningarna är 3-5 m i diameter och 0,2-0,3 m i höjd. Ca 30 m västsydväst om dessa koncentrationer av skörbränd sten finns en terrass som avviker till formen från övriga terrasser. Dess läge gör det troligt att detta är en boplatsterrass. Den möjliga boplatssytan består av en ca 40 x 20 m stor välröjd yta i väst-östlig riktning. I norr avgränsas denna yta av en naturlig terrass bestående av berg i dagen. Ytan övergår åt väster till en odlingsterrass. Åt söder avgränsas ytan av en stensatt terrass, ca 1,5 m bred och 0,3 m hög. I öster avgränsas ytan av en bergsklack.

Kartor och historiska källor

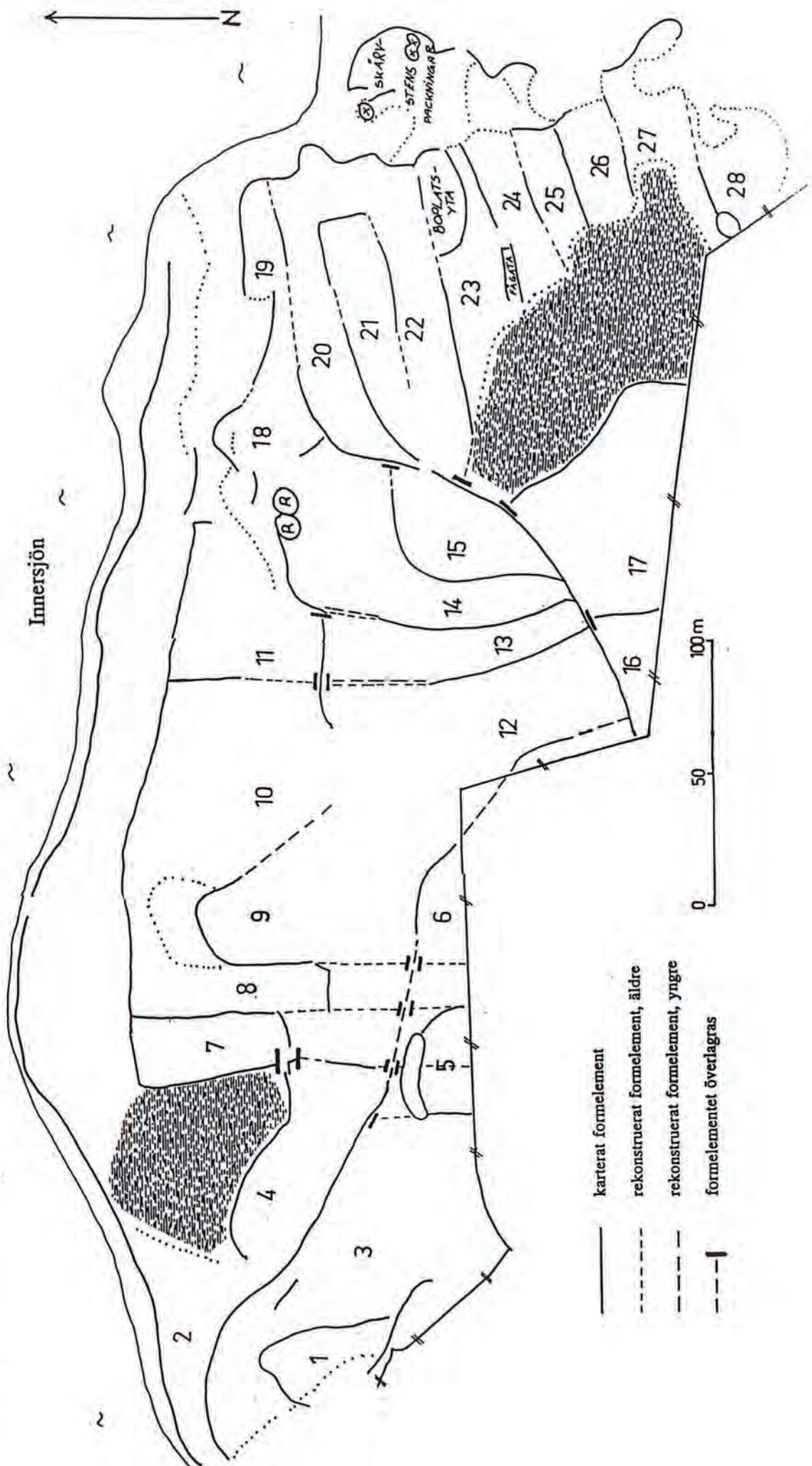
Utifrån det äldre kartmaterialet kan ingen odling beläggas inom området förutom ett par mindre torpåkerlyckor. Kartorna täcker perioden från 1640 och fram till i dag. Utifrån en karta från 1700-talets mitt framgår att ett torp, Sundstorpets kallat, legat söder om området. Troligen har torpets åkeryta sträckt sig ca 60 m in i områdets södra del. En välröjd yta samt en stentipp tyder på detta.

Under århundradenas gång har troligen mindre intagor funnits i Sundsängen och troligen har man även sätt svedjeråg, men spår av sådana små tillfälliga åkrar saknas. Sammanfattningsvis kan konstateras att merparten av den fossila åkermarken som finns i Sundsängen måste vara spår efter förhistorisk och medeltida odling.

Karta 2. Den detaljarterade fossila åkermarken i Sundsängen, Skirö by och socken

Karta 3. Försök till rekonstruktion av den fossila åkermarken.

Den fossila odlingsmarken

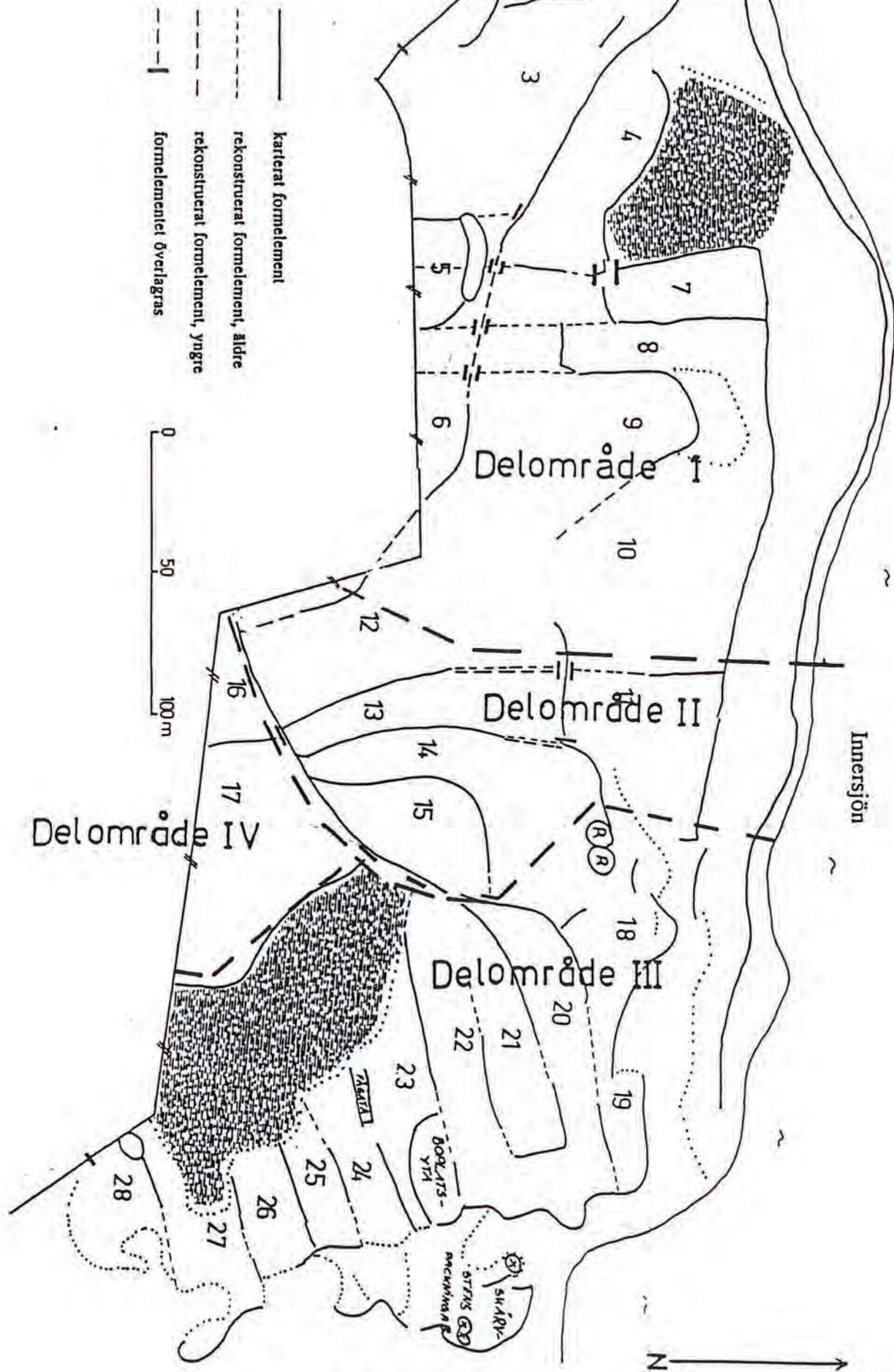
Det fossila åkermarksområdet täcker en yta av 9-10 ha (karta 2). Området är ca 500 x 180-220 m stort och har en utsträckning i öst-västlig riktning. Området avgränsas i norr av Innersjön, en vik av Skirösjön, i öster av Skirösjön; i söder av dagens åkermark och i väster av ett större parti berg i dagen. Inom området finns 28 fossila åkerytor, ca 100 röjningsrösen (varav större delen uppbyggda kring impediment bestående av berg i dagen), ca 35 terrasser, varav en del stensatta, med en längd från 15 m till 240 m (strandterrassen är inte medräknad) samt 6 relativt korta stensträngar. Två av dessa avgränsar en fägata som finns centralt i den östra delen av området. Området har utifrån morfologiska och topografiska kriterier delats upp i fyra delområden (karta 4).

Denna indelning kan även ses som en tidsindelning där det kan konstateras att den äldsta odlingsfasen i området finns representerad längst i öster av de 10 parallella, långsmala tegarna (delområde III). Allt tyder på att denna äldsta parcellindelning har omfattat hela udden och även sträckt sig väster om de två gravarna. Troligen kan ytorna 7, 8, 9 och 11 tolkas som tillhörande ett äldsta tegindelat odlingsskikt. Åkermarken inom delområde III överges relativt tidigt, kanske redan under järnålder. Tecken på sentida överlagringar saknas inom delområdet.

De icke stensatta terrasserna mellan yta 12 och 15 ger ett yngre intryck. Ytorna är här jämnare och mer välröjda. En hypotes är att denna del av området har odlats under medeltid. Under denna period har man även fortsatt att odla inom tegarna 7-9. Ytorna 2, 3 och 4 härrör troligen från denna period. Odlingen har upphört innan de första kartorna upprättas; hela Sundsängen karterades år 1670 och är då ängsmark.

Delområde I präglas av omrörning. Formelement har kapats, röjningsrösen har tagits bort från åkerytorna och återfinns nedslängda från terrasskanterna och förekomsten av slutfårar antyder att plog har använts vid odling i området. Ett torp finns belagt i området under sent 1700- tidigt 1800-tal. Även om torpets åker inte finns belagd på någon karta förefaller det troligt att torpet haft sin åkermark i området.

Delområde

FOSFATKARTERINGEN

Syfte

Syftet med fosfatkarteringen var att lokalisera eventuella boplatsslämnningar inom området. Utifrån morfologiska studier av formelementen gjordes antagandet att en av terrasserna inom delområde III var en boplatssyta (Karta 3). Kan denna eventuella boplatssyta beläggas genom höga fosfatvärden? Delområde III är det område som blivit minst påverkat av senare tiders odling och det blev möjligen övergivet redan under järnålder. Att det inom detta område även påträffats skärvstenspackningar och gravar gjorde detta område till det mest intressanta. Karteringen blev därför mer koncentrerad här. Möjligheten fanns att den eventuella boplatssytan endast var en odlingsyta. Vidare torde det finnas ytterligare boplatser inom området. Då endast en kortare tid kunde läggas ned på fältarbete kunde tyvärr inte de övriga delområdena karteras med samma noggrannhet. Ett syfte med karteringen av dessa områden var att se om det möjligen gick att spåra eventuella boplatser från stenålder. Det skulle inte vara förvånande att finna dylika då man inom socknen har flera lösfynd från denna period. Syftet var vidare även att se om de olika tidernas brukning gett upphov till olika värden av fosfater i åkermarken.

Metod

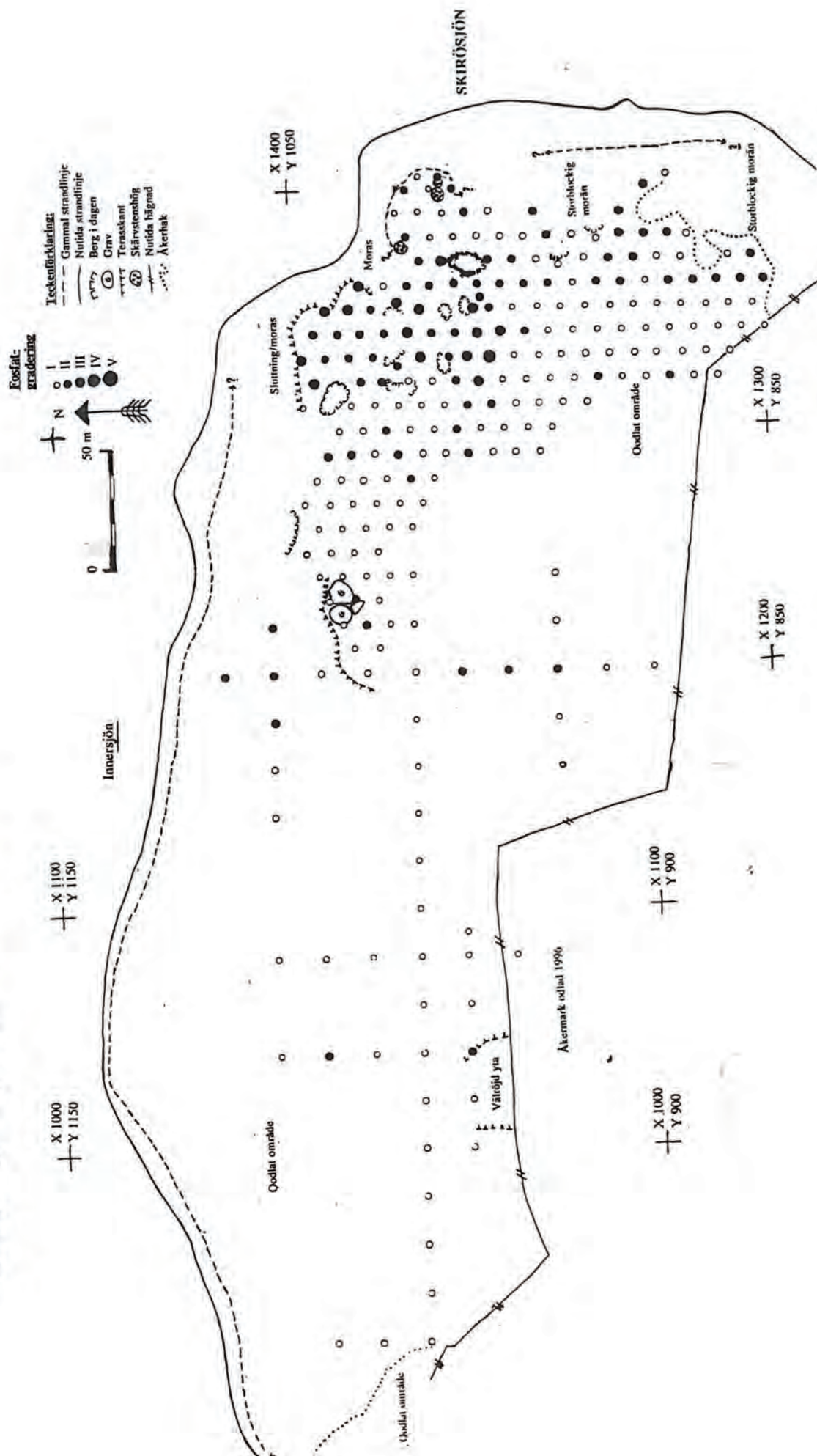
Fosfatkartering bygger på det faktum att mänsklig närvaro i form av tex bosättningar producerar högre fosfathalter än den naturliga omgivningen. Fosfaterna härrör från organiskt avfall, tex i form av matrester, exkrementer, mänsklig urin samt döda djur och människor. Fosfaterna frigörs vid nedbrytningen av dessa material och binds till partiklar i marken, där de bevaras mer eller mindre opåverkade i flera tusen år. Höga fosfathalter kan på så vis indikera en långvarig mänsklig närvaro eller att en aktivitet som ger fosfatrikt avfall har fortgått på platsen.

Den vanligaste metoden vid fosfatkartering är den s k "citronsyra-metoden", där fosfaterna löses ut genom att skaka ett jordprov uppblandat i en svag citronsyrelösning. Efter att en reagens har tillsatts kan fosfathalten läsas av med en fotometer i antal fosfatgrader, P^0 ($=1/1000\%$). Denna metod togs fram av Olof Arrhenius för att användas vid kartering av bördig odlingsmark.

En snabbare och enklare metod är "Spot-test" metoden, som har använts för karteringen till detta arbete. Den togs fram av H. Gundlach 1961 och har använts på ett flertal platser i Sverige med god framgång.

Metoden kräver användandet av två vätskor: **Vätska 1** innehåller vatten (H_2O), salpeter- eller saltsyra (HNO_3 , HCl) och ammoniumheptamolybdat ($(NH_4)_6Mo_7O_{24}$). Denna vätska löser ut fosfaterna ur provet. **Vätska 2** innehåller askorbinsyra löst i vatten och har som uppgift att färga fosfatutfällningen blå.

Karta 5: Det fosfatkarterade området (Samtliga fossila odlingsspår är ej utritade, se karta 2)

Resultat

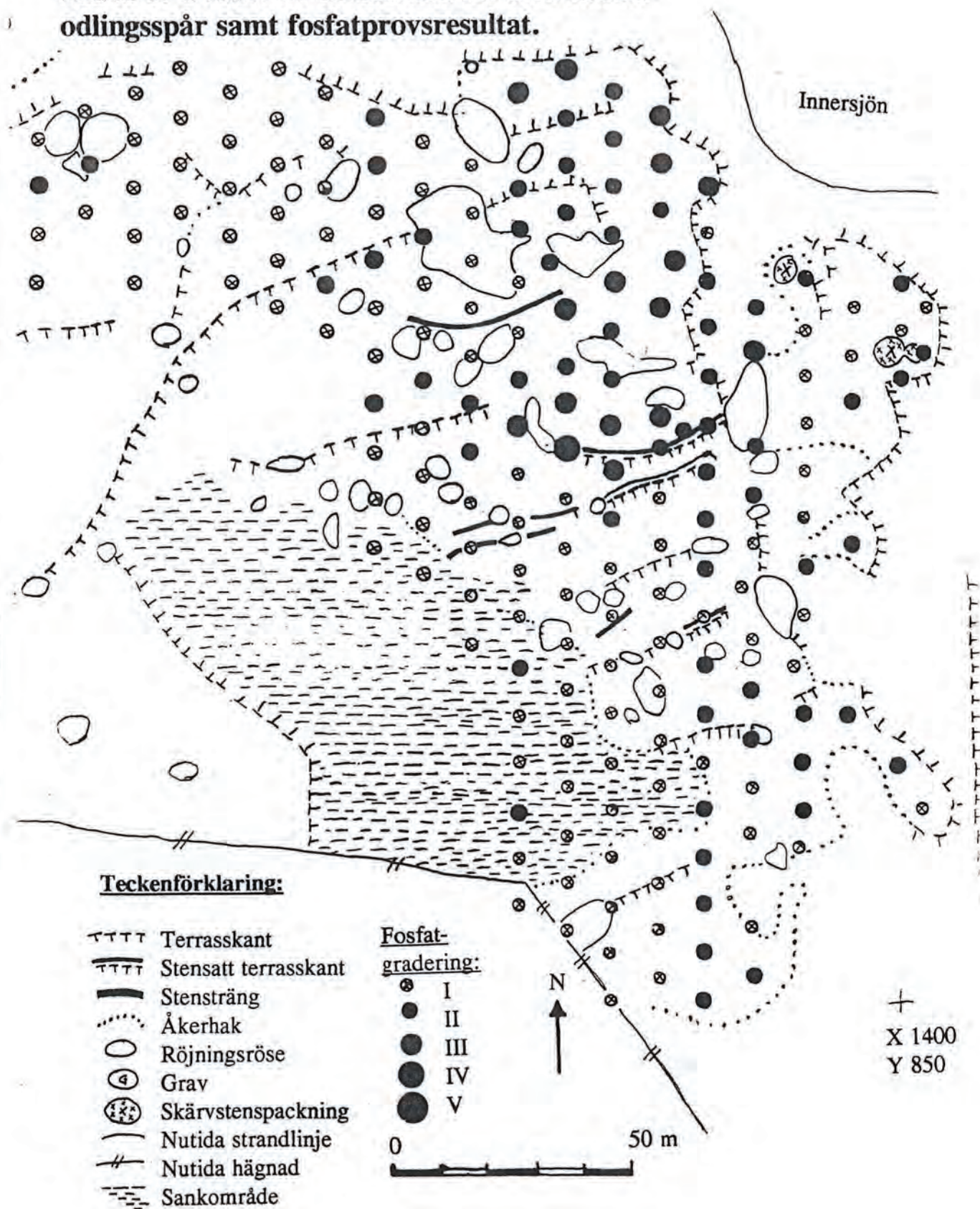
Inom delområde III, där proverna togs med ett inbördes avstånd av 10 m, visade det sig att området runt den förmodade boplatsytan hade högre fosfatvärden än området omedelbart söder om denna (karta 6). På boplatsytan har proverna bedömts till treor. På terrasskanten till boplatsytan uppvisade ett prov i den västra delen en klart högre fosfathalt varför detta prov bedömdes vara en fyra, det högsta värdet inom det karterade området. Dessa resultat tillsammans med den morfologiska bedömningen styrker hypotesen att denna yta under förhistorisk tid varit en boplatsyta. I terrasskantens östra del var fosfathalterna något lägre och bedömdes vara tvåor. Om det undersökta området är en boplatsyta är dessa låga halter förvånande.

Ett ca 40 m brett stråk från boplatsytan och ca 80 m norrut uppvisade höga fosfatvärden till skillnad från området söder om boplatsytan. Området norr om boplatsytan ligger på en höjd med en markant sluttning ner mot Innersjön. Även de prover som togs i sluttningen uppvisade höga fosfatvärden. Anledningen till de förhöjda fosfatvärden inom detta område kan vara att man använt avfall (från boplatsen?) till att gödsla dessa odlingsytor. Möjligen kan även denna del ha tillhört boplatsen och således varit någon form av aktivitetsyta. Från höjden kan hela Inner-sjön och delar av Skirösjön observeras. Det troliga borde dock vara att boplatsens aktiviteter i form av tillredning av fisk, slakt etc skett i anslutning till skärvstens-packningarna. Analysen av fosfatproverna kan dock inte styrka en sådan hypotes då proverna inom området med skärvstenspackningarna endast uppvisade låga halter av fosfater. Endast i direkt anslutning och på skärvstenshögar bedömdes proverna till tvåor vilket i jämförelse får ses som låga värden.

Inom de övriga delområdena togs proverna med ett avstånd av 20 m mellanrum. Inga prover uppvisade sådana höga värden att det föranledde till ytterligare provtagning. Inom den del av delområde I där Sundstorpet haft sin åker förväntades höga fosfatvärden. Dock kom endast ett prov att uppvisa en tvåa de övriga proverna innehöll knappt några fosfater och bedömdes sålunda till ettor. I delområde II uppvisade tre prover en svag förhöjning av fosfatvärdena inom odlingsyta 14. Förhöjningen var dock endast svag (tvåor) varför ytterligare provtagning inte ansågs nödvändig. Även i norra delen av delområde II uppvisade tre prover en svag förhöjning av fosfat i form av tvåor. Tvåor kan dock inte bedömas som direkta indikationer på mänsklig verksamhet då vi inom det sankare, och under förhistorien troligen oanvändbara, området inom delområde III har två prover som bedömts till tvåor.

Inom delområde III togs även prover som skickats in till laboratorium för att testas enligt citronsyrametoden. Anledningen till detta är att få en kontroll av de av oss undersökta proverna. Resultatet från dessa prover kan dock inte redovisas inom ramen för detta arbete.

Karta 6: Utsnitt av delområde III med fossila odlingsspår samt fosfatprovsresultat.

Litteratur

- Alton, J, Engman, F, Vestbö, A 1995: *Sundsängen vid Vallby. Den fossila åkermarken. Tre småländska odlingslandskap. Studier av agrar teknik, rumslig organisation och social struktur på lokal nivå.* Delrapport, Forskningsrapport 1995, Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Österholm, I, Österholm, S 1984 (1995): *Spot tests as a phosphate survey method in the field: practical experinces.* Förtryck ur: Burenhult, G. 1984 (ed). Remote sensing techniques for the study of cultural resources and the localization and identification of subsurface prehistoric remains in Swedish archaeology. Theses and papers in North-European Archaeology 13. Department of Archaeology, University of Stockholm.

Bilaga 3

UPPSALA
UNIVERSITET

Uppsala 2002-08-22

Aadel V. Franzén
Jönköpings läns museum
Box 2133
550 02 JÖNKÖPING

Institutionen för Materialvetenskap
Avdelningen för Jonfysik

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 534
751 21 Uppsala

Telefon:
018 - 471 30 59

Telefax:
018 - 55 57 36

Hemsida:
<http://www.angstrom.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@Angstrom.uu.se

Resultat av ^{14}C datering av träkol från Skirö sn, Jönköpings län.

Förbehandling av träkol och liknande material:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ^{14}C -innehållet förbränns det intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO_2 -gas, som i sin tur konverteras till fast grafit genom en Fe-katalytiskreaktion.

I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

Department of Materials Science
Division of Ion Physics

Visiting address:
The Ångström laboratory
Lägerhyddsvägen 1
Room 4143

Postal address:
Box 534
SE-751 21 Uppsala
Sweden

Telephone:
+46 18 471 30 59

Telefax:
+46 18 55 57 36

Website:
<http://www.angstrom.uu.se>

E-Mail:
Goran.Possnert@Angstrom.uu.se

RESULTAT

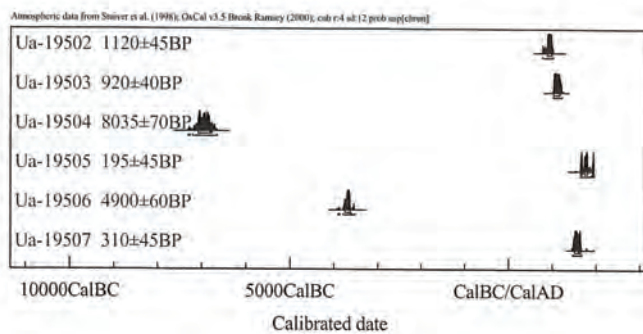
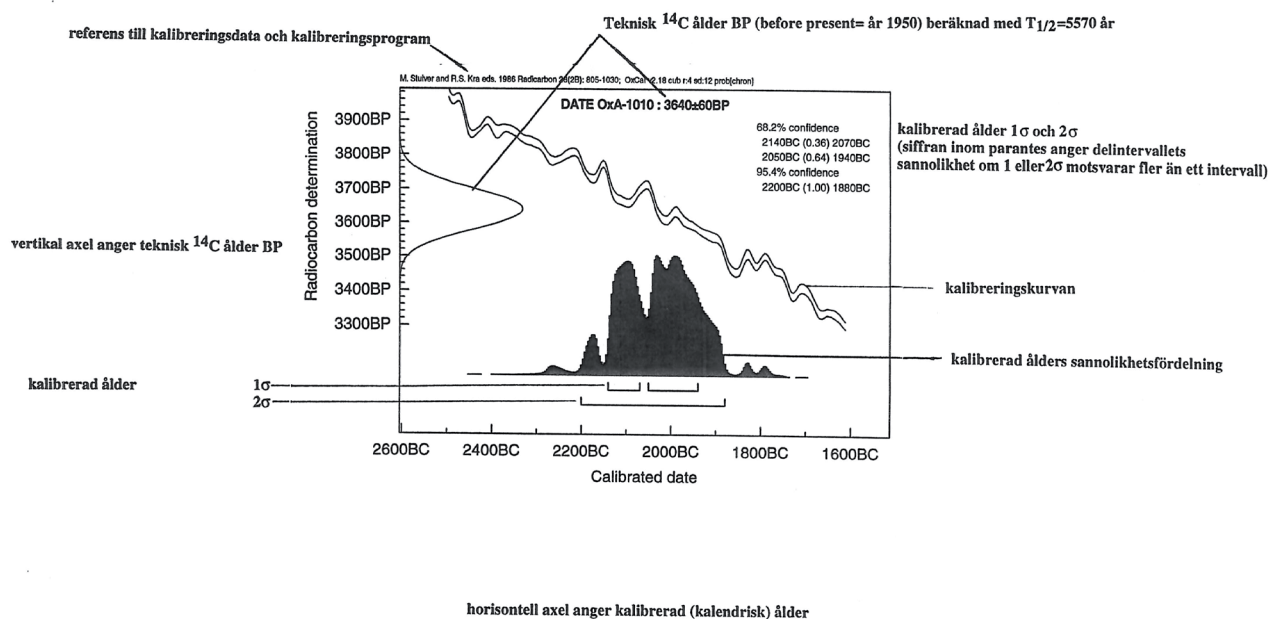
Labnummer	Prov	^{13}C ‰ PDB	^{14}C ålder BP
Ua-19502	Sundsängen (1)	-25,6	1 120 ± 45
Ua-19503	Sundsängen (2)	-24,6	920 ± 40
Ua-19504	Sundsängen (3)	-26,3	8 035 ± 70
Ua-19505	Sundsängen (4)	-23,1	195 ± 45
Ua-19506	Sundsängen (5)	-27,0	4 900 ± 60
Ua-19507	Sundsängen (6)	-24,0	310 ± 45

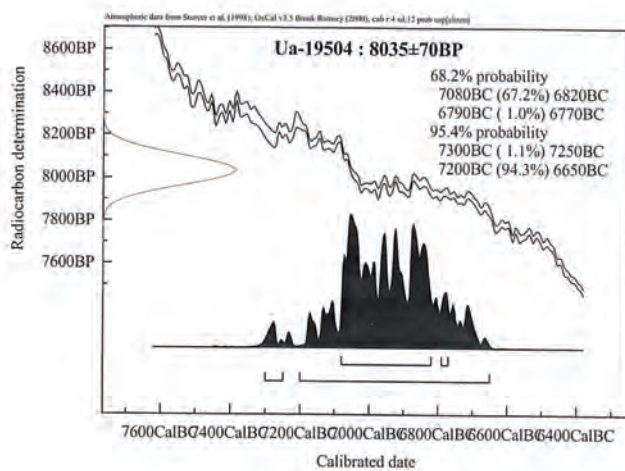
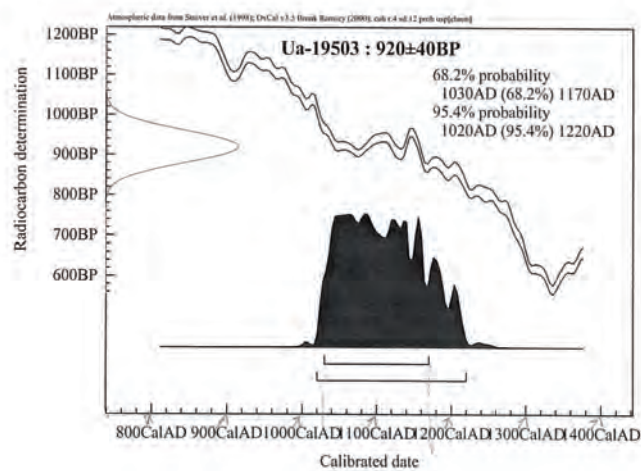
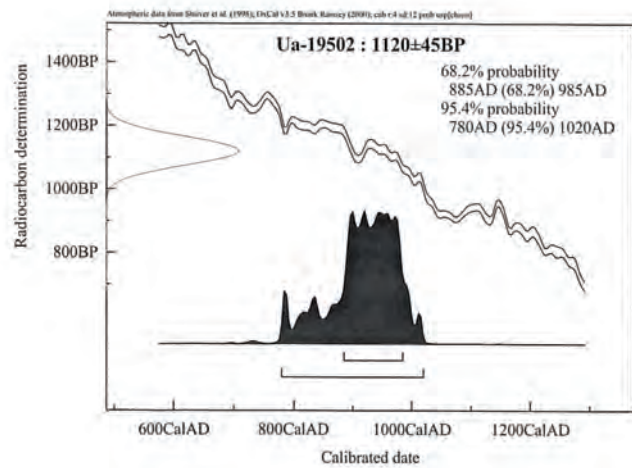
Med vänlig hälsning

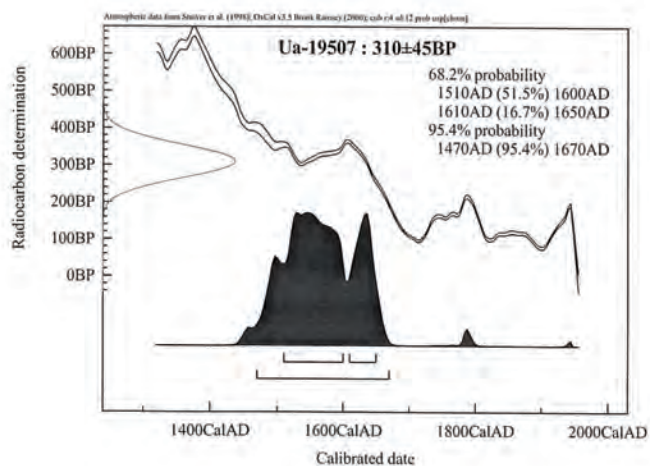
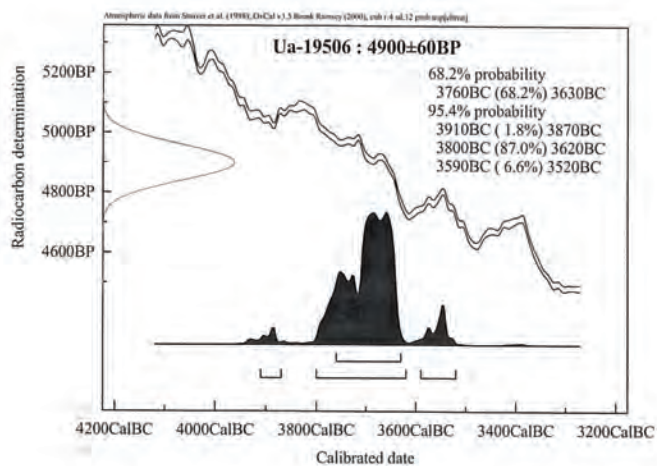
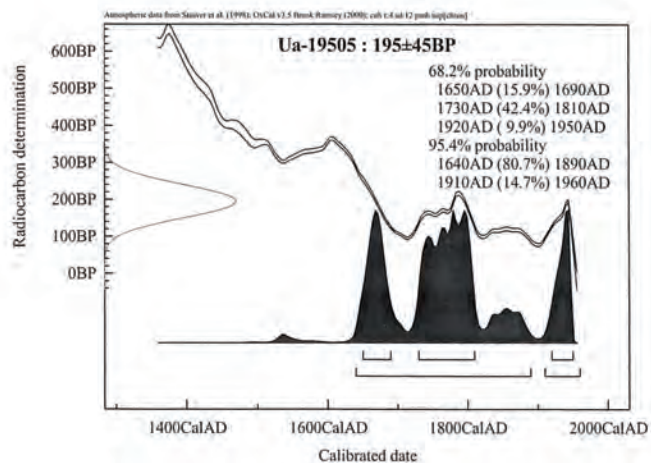
Göran Possnert

Göran Possnert/Maud Söderman

Förklaring till kalibreringsutskrift från programmet OxCal.

FYND-NUMMER	KLASSIFIKATION	SAKORD	MATERIAL	ANTAL FRAGMENT	LÄNGD	BREDD	TJOCKLEK	VIKT	PROV-GROP	FYND-OMSTÄNDIGHET	BESKRIVNING	DATUM	DNR
1	övrigt material	slagg	osäkert		21,34	15,85	10,02	1,8 g	9			7/9 1996	467/96
2	hushållsavfall	brända ben	ben	4	6,7-8,7	3-6,4	2,3-4,7	0,4	3			3/9 1996	467/96
3	hushållsavfall	brända ben	ben	2	7,3-10,4	6,3-8,4	4,2-4,8	0,7	1				467/96
4	övrigt material	slagg	osäkert		35,4	23	12,6	6,4	1				467/96
5	övrigt material	bränd lera	lera	8	5,5-12,5	3,3-10,8	2,5-4,5	1,3	1				467/96
6	övrigt material	bränd lera	lera	21				15,4	10				467/96
7	hushållsavfall	brända ben	ben		10,2	6,8	2,8	0,3	10			7/9 1996	467/96
8	övrigt material	bränd lera	lera	3				1,8	6				467/96
9	övrigt material	oidentifierat	kvarts		26,55	18,4	9,1	6,8	6				467/96
10	övrigt material	oidentifierat	järn	9	5,5-25,4	3,5-6,5	3-3,9	1,7	10			7/9 1996	467/96
11	hushållsavfall	bränt ben	ben		6	5,7	3,9	0,1	2			4/9 1996	467/96
12	hushållsavfall	bränt ben	ben	4	2,6-15,8	2,6-5,3	0,7-2,8	0,5	9			7/9 1996	467/96
13	övrigt material	bränd lera	lera	2				0,1	4				467/96
14	metallframställning	slagg	järn		55,3	40	16,7	52,3	4			3/9 1996	467/96
15	övrigt material	slagg	osäkert	2	11,7-24,4	8-15,5	11-Jul	3,4	4			3/9 1996	467/96
16	redskap	avslag	kvarts	2	28,3-29,2	19,8-25	6	7,4	7	skärvstenshögen	jordprov 1 södra profilen	5/9 1996	467/96
17	avfall	skörbränd sten	bergart	ca 100	7,1-63,5	5,4-43,8	3,9-38	995	7	skärvstenshögen	jordprov 2 norra profilen		467/96
18	avfall	skörbränd sten	bergart	minst hundra	7,2-66,6	5,7-57,2	4,2-34,7	1091,1	7	skärvstenshögen	jordprov 2 norra profilen		467/96
19	redskap	bryne	sandsten		73,5	20,9	11,4	27,3	4				467/96
20	redskap	bryne	sandsten		56	41,1	9,9	35,9	4				467/96
21	hushållsavfall	bränt ben	ben	2	6	7,2	4,4	0,6			från Vallby åkergräde	1/9 1994	
50	dräktillbehör	spänne	brons		30	28,2	5	10		Detektorfynd	F 2		285/00
51	övrigt material	oidentifierat	järn		22,3	13,8	9,7	4,7		Detektorfynd	F 11		285/00
52	övrigt material	oidentifierat	järn		18,5	14,3	7	2,2		Detektorfynd	F 17		285/00
53	övrigt material	oidentifierat	järn		68,1	7,3	5,7	11,7		Detektorfynd	F 12		285/00
54	hovslageri	hästkosöm	järn		23,4	8,8	4	2,4		Detektorfynd	F 19		285/00
55	redskap	harvpinne	järn		98	25,7	25,4	85		Detektorfynd	F 6		285/00
56	övrigt material	ten	järn		67	29,3	7,2	29,2		Detektorfynd	F 13		285/00
57	övrigt material	oidentifierat	järn	3	25,4-66	9,4-8,7	5,4-6	8,8		Detektorfynd	F 14		285/00
58	övrigt material	oidentifierat	järn		65,8	10,6	5,9	6,2		detektorfynd	F 8		285/00
59	övrigt material	bläck	järn		44,4	16	2,6	4,7		detektorfynd	F 4		285/00
60	övrigt material	oidentifierat	järn		32,9	14	10	8,5		detektorfynd	F 3		285/00

Anläggningsbeskrivningar från undersökningarna år 2000.

De inmätningar som gjordes med totalstation 1996 och 2000 gjordes i ett lokalt nät som mättes in av Vetlanda kommuns lantmätare och kopplades till Vetlandas lokala koordinatnät. De kartor som upprättades och redovisar sökrutorna och schakt finns kvar, men koordinatlistorna har inte återfunnits. De i rapporterna redovisade koordinaterna är tagna från de georefererade fältinmätningarna i ArcGIS-projektet och anges i Sweref 99TM. De är alltså en smula ungefärliga och kan slå på någon meter.

Schakt 1. Profil 1 (figur 23-25):

Koordinater: VNV: 522602,3/6358238,7 ÖSÖ: 52616,9/6358234,5

Innan avtorvning och snittande med grävmaskin bestod ytan av välbetad hagmark med terrasskanter som tillkommit genom odling. Senaste odlingsfas tolkades som tillkommen relativt sent då antydning till slutfåra fanns ovanför den östliga terrasskanten, något som uppkommer genom brukning med plog. Ytorna där terrasserna var belägna var relativt stenfria. Ett 15,5 meter långt schakt lades över den översta av tre terrasser som låg i en östsluttning med ca 15 meters mellanrum (A). Schaktet tvärade dessutom snett över terrass som tolkades som underlagrande de tre övriga (D).

Genom snittningen kunde konstateras att den övre terrassen (A), belägen mellan 3 och 6 meter var stensatt, men med en tämligen gles stenrad och något block, medan terrasskanten i öster (D), belägen mellan 12 och 15 meter bestod av en flerradig, en till tvåskiktad stensträng som gick diagonalt i SV-NO riktning genom schaktet. I profilen är denna stensträng representerad genom ett större block som låg i profilen mellan 13 och 14,5 meter, medan planen bättre visar stenmängd och bredd.

Anläggning 1: Terrass A.

Koordinater: V: 522604,1/6358238,1 Ö: 522608,1/6358237,1

Under vegetationsskiktet fanns en odlingsyta bestående av sandig, humusblandad morän av gråbrun färg. I lagrets nedre gräns fanns mycket sten i form av 0,03-0,10 meter stora stenar som utgjorde en klar gräns ner mot underliggande lager. Strax innan den östliga terrassen ändrade matjordlagret färg till ljusare.

Lager 3 bestod av gråbrun, humös sandig morän och tolkades som ett odlingslager. Detta gick att följa österut till överkanten av den östliga terrassen. Ytterligare ett odlingslager, lager 4, kunde identifieras under lager 3. Lager 4 bestod av gråbrun humusblandad sandig jord. I lager 3, under den lins av småsten som skilde lager 2 och 3 åtog ett kolprov som daterade odlingsfas 3 till 885-985 e. Kr (Ua 19502).

Anläggning 2. Terrass D.

Koordinater: V:522628,4/6358223,8 Ö:522616,4/6358234,7

Under det större blocket som redovisas i profil fanns ett annat odlingslager (lager 8), av gråbrun, humusblandad sand. I plan ses den östliga terrassen som gick diagonalt genom schakt 1 från SV till NO. I terrass D förefaller lager 9 vara en sentida odlingsfas som går ner i lager 2 och 3. Under lager nio finns dock en äldre odlingsyta, lager åtta. Under en av stenarna i stenpackningen som bedömdes överlagra odlingsyta 8 togs ett kolprov som gav datering till 1020-1220 e.Kr (Ua 19503).

Tolkning: Under modern tid har odling skett över de två terrasserna, men i olika skeden. Under det yngre odlingslagret i terrass A och tidsmässigt på så stort avstånd att småsten har lagrats på ytan troligen genom att betesdjur trampat runt och deponerat sten i ytan, fanns en äldre odlingsyta som genom ¹⁴C-datering kunnat dateras till mellersta vikingatid. Under detta odlingslager kunde ytterligare en odlingsfas identifieras. Denna odlingsfas slutade vid ca 4,6 meter och är troligen den odlingsfas som bildat den första terrasseringen i området. Denna odlingsfas är odaterad.

I terrass A har en stensträng lagts ut ovanpå en odlingsyta senast under tidigmedeltid.

Schakt 2. Profil 2 (figur 26).

Koordinater: V:522584,7/635827,5 Ö: 522629,3/6358278,3

Den 43 meter långa profilen togs upp med grävmaskin i öppen, välbetad hagmark och omfattade tre terrasser (A, B

och C). Hela profilen dokumenterades mot söder (profil 2) medan en kortare del som omfattade anläggning 3, även dokumenterades i profil mot norr (Profil 3).

Anläggning 3. Röjningsröse i terrasskant (figur 26,27).

Koordinater, V: 522587,8/6358278,6 Ö: 522591,41/6358278,6

3 meter i diameter och 0 (V)-0,4 meter högt (Ö) innan snittning. 0,6 meter högt i profil. Röjningsrösets kärna var ca 2 meter i diameter och bestod av 0,05-0,4 meter stora stenar. Rösets bottennivå överlagrade minst en äldre odlingsfas. Ovanför röset, åt väster kunde en odlingsyta följas fram till röset, varefter odlingsytan tog slut. Det är troligen under denna fas röjningsrösets bottennivå tillkommit. ¹⁴C-datering av röset visar att röjningsröset bör ha tillkommit under 1500-talet (Ua 19507). Ytterligare en odlingsfas kan beläggas som utifrån kartor bör dateras till 1600-talets mitt och senare del. Under denna fas har man fortsatt att kasta sten mot röset och genom odling förstärka terrasskanten.

Långprofil 1-32 meter (profil 3, schakt 2) genom Terrasserna A,B och C. Dokumenterad åt söder

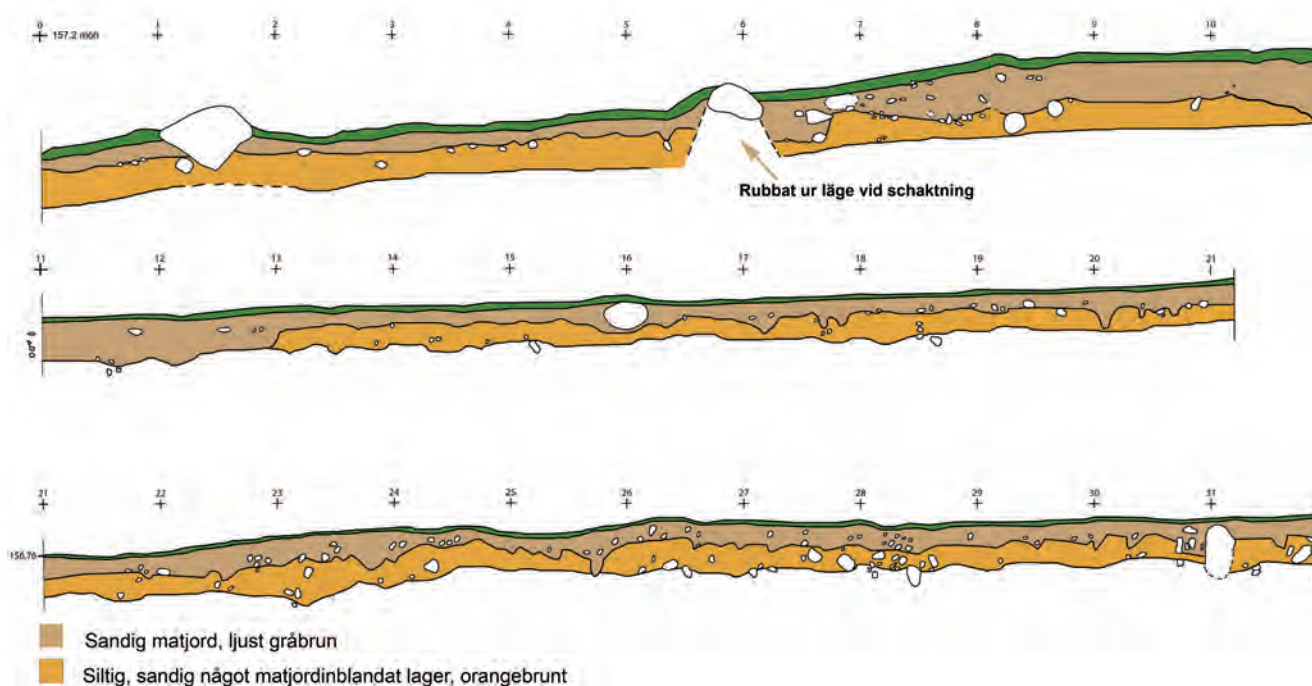
Koordinater: Ö: 522628,9/6358278,3 V: 522597,0/6358278,5

Profilen var belägen i svagt Ö-sluttande moränmark, tämligen välröjd från sten och i dag använd som beteshage. Sett från öster är terrass C belägen mellan 6,5 och 8 meter och består av en terrasskant markerad med stenar som inte bildar någon regelrätt stensträng, utan i stället får tolkas som enskilda stenar som lagts ut för att markera teggräns. Terrass B, mellan 22,5-24,5 meter är inte stensatt utan har tillkommit genom jordackumulering. Antydning till slutfåra finns strax ovanför terrass B, vid 25 meter. Två odlingsfaser har kunnat identifieras, men några dateringar föreligger inte från schaktet.

Schakt 3. Profil 4 (figur 28-29).

Koordinater: V:522464,0/6358382,4 Ö:522472,6/6358382,1

Ett schakt lades över en stensatt terrass i svagt V-sluttande terräng inom den del av Sundsängen där odling kunde beläggas så sent som under tidigt 1900-tal. Dock visade de fossila formelementen att odlingen här pågått även innan 1900-talet. Flera faser kunde påvisas i profilen och det fanns en klar skillnad på lagren ovanför och nedanför terrassen där ett hak kunde identifieras.

FIGUR 1. Forstsättningen av schakt 2, profil 3 genom terrasserna B och C. A finns redovisad i rapporten (fig 26-27), B och C

Anläggning 4. Røjningsröse

Koordinater: Ö: 522471,0/6358382,1 V: 522469,3/6358382,2

Röset är två meter i diameter och 0,3 meter högt bestående av 0,05-0,35 meter stora stenar. Några skärviga stenar finns bland rösets mindre stenar. Röset förefaller ha tillkommit under den första odlingsfasen. Ovanför röset har detta odlingslager ”slutits” genom en mängd knytnävstora stenar. Jmf. Schakt 1, anläggning 1.

Anläggning 5, Stensatt terrass.

Koordinater: Ö: 522469,0/6358382,2 V: 522466,1/6358382,4

Stensträng i terrass bestående av ursprungligen 1 meter bred flerskiktad och flerradig stensträng av 0,05-0,6 meter stora stenar. Genom odling i ytan öster om stensträngen har stenar fortsatt kastas på terrasskanten som bildats. Stenarna i terrassens västra del överlagrar således en odlingsyta som bör vara samtida med terrassens tillkomsttid. Möjligen bör den västra stenpackningen tolkas som en egen anläggning, men förloppet framgår tydligt av profilritningen (FIGUR 28). En tolkning av anläggningarna är att ett røjningsröse lagts upp under äldsta odlingsfas (Anläggning 4). Troligen har ytan under en längre tid legat obrukat och røjningsröset har sjunkit samman och erhållit en låg profil. Kanske har man genom odling öster om röset påfört jord från detta håll så att rösets delvis har överlagrats med matjord. Det är troligt att marken även legat som betesmark en tid, och att de knytnävstora stenarna som överlagrar røjningsröset tillkommit under denna fas. Eventuellt har man i något skede odlat väster om röset, så att ett hak har bildats. Vid nästa odlingsfas har röset sjunkit ihop så pass och överlagrats med jordmassor och grässvål så det bildas en ny odlingsyta ovanpå røjningsröset. I denna fas tillkommer terrassen som består av en flerradig stensträng. Genom fortsatt odling öster om terrassen kommer mer och mer sten att slängas mot den sluttning som uppstår vilket ger intrycket av en terrass som lutar västerut. Den stora stenen som är belägen i ytskiktet är den senast nerkastade stenen. Denna överlagrar den västliga åkerytan. Inga dateringar föreligger från anläggningarna.

Anläggning 6. Skärvstenskoncentrationer (figur 16, 19-20)

Koordinater mitt: 522798,6/6358302,5 repektive 522816,9/6358289,4

Skärvstenskoncentration. Inom ett 60 x 20 meter stort område finns två koncentrationer med skärvig och skörbränd sten. Koncentrationerna har inte avgränsats men är oregelbundna med ca 8 meters diameter. En metersruta (ruta 7) togs upp i den nordligaste av koncentrationerna varvid framkom att packningen var ca 35 cm tjock bestående av tät packad skärvig och skörbränd sten i fet, kol- och sothaltig humus.

Anläggningsbeskrivningar från undersökningarna 1996.

Åtta enmetersrutor och en 1,4 x 1 meter stor ruta togs upp inom och i anslutning till boplatsterrassen och skärvstensförekomsten.

Ruta 1. Jorden bestod under grästorven av sandblandad mylla. Mellan 20-35 cm ner i rutan framkom berg. I rutan framkom en bit förslaggad glasaktig massa (Fynd nr 4), två fragment av brända ben till en vikt av 0,7 g (F3) samt åtta fragment av bränd lera till en sammantagen vikt av 1,3 gram (F5).

Ruta 2. Ca 7 cm under marknivå påträffades flera 5-10 cm stora stenar som bedömdes ligga i ytskiktet av en åkeryta. Odlingslagret var relativt stenfritt men ca 20 cm ner vidtog åter ett stenförande lager med ca 3½ kilo skärvig och 1½ kilo skörbränd sten. En större koncentration fanns i provrutans NV hörn. Nivån under var något rostfärgad och torde ligga under det djupaste årderdjupet. Ca 19 cm tjockt lager. Därefter undergrund. I rutan framkom ett fragment av bränt ben, 6 millimeter stort och till en vikt av 0,1 gram (F11).

Ruta 3. I rutan framkom fyra fragment av brända ben till en sammantagen vikt av 0,4 gram (F2).

Ruta 4. framkom två 5-7 cm stora fragment av sandstensbrynen (F19 och 20), en större bit järnslag vägande ca 60 gram (F14), två mindre bitar förslagat glasartat material (F15) samt två mindre bitar bränd lera till en sammantagen vikt av 0,1 gram (F13).

Ruta 5. Inga särskilda observationer.

Ruta 6. I rutan framkom tre fragment bränd lera till en sammantagen vikt av 1,8 gram (F8) samt en bearbetad, ca 3 x 2 cm stor, bit kvarts (F9).

Ruta 7. Strax under torven framkom ett lager sotig, ganska fet mylla inblandad med skörbränd sten, även någon skärvsten samt stora mängder kol. Stenarna var av olika bergarter, och var på ytan svarta och sotiga. Under det ca 35 cm tjocka skärstenslagret vidtog ett ca 8-10 cm tjockt lager med sotig sandig jord innan opåverkad nivå. I rutan hittades också två kvartsavslag 2-3 cm stora och 0,4-0,6 cm tjocka. Ca 15 cm ner i lagret av skörbränd sten och kol togs två kolprover, ett i profilen och ett i plan. Dessa daterades till 890-1020 AD respektive 995-1170 AD (Beta-100487 respektive Beta-100488), alltså vikingatid, tidig medeltid.

Ruta 8. Rutan togs upp på den förmodade boplatsterrassen. Under torven vidtog ett odlingslager. Ca 15 cm ner i detta framkom ett stenscott stolphål bestående av en ca 30 cm bred och 25 cm djup mörkfärgning omgiven av 0,25-0,4 meter stora stenar (figur).

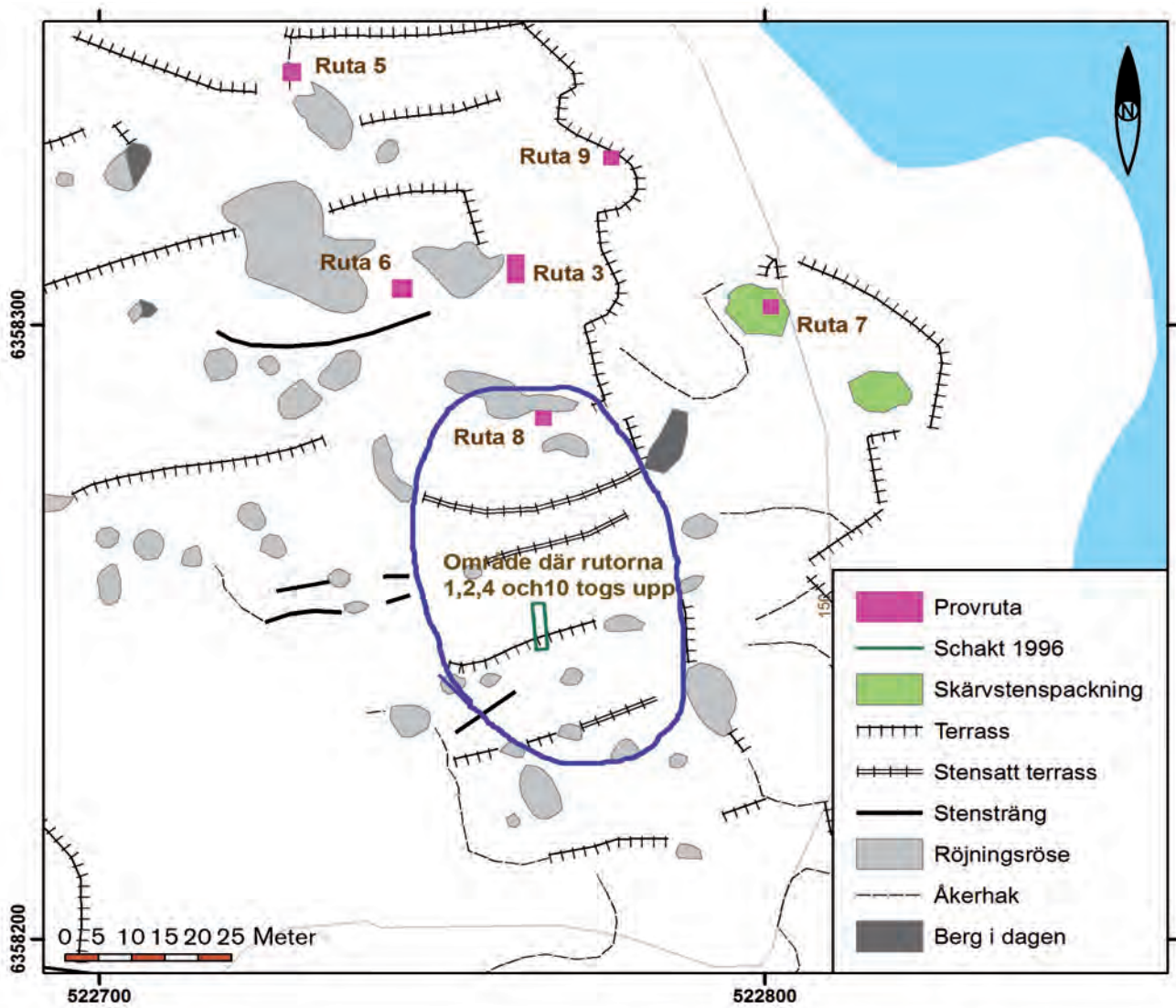
Ruta 9. I rutan framkom en 1,8 gram stor bit förslagat närmast glasartat material (F1) samt fyra fragment brända ben till en sammanlagd vikt av 0,5 gram (F12).

Ruta 10. I rutan framkom 21 fragment bränd lera till en sammanlagd vikt av 15,4 gram (F6), ett fragmentariskt mindre järnföremål vägande 1,5 gram (F10) samt ett fragment bränt ben vägande 0,3 gram (F7).

Schakt 4. Profil 5. Stensatt terrass.

Koordinater: N:522765,0/6358254,6 S:522765,5/6358247,1

Ett 7,5 meter långt och 0,5 meter brett schakt togs upp för hand över en stensatt terrass. Terrasseringen var svagt uttalad och den övre ytan (N) låg endast ca 0,2 meter över den nedre (S). Själva stensträngen fanns i den norra delen av schaktet och var ca 1,5 meter bred och 0,25-0,3 meter tjock av 0,05-0,4 meter stora stenar. Ett kolprov togs under en sten som överlagrade vad som tolkades som en äldre odlingsfas. Stenarna vilade i jorden och kolprovet togs strax under en sten. En datering till 360-120 BC visar att stensträngen lagts upp på en odlad yta efter denna tid (Beta-100486).

FIGUR 2. Provrutor och schakt, grävsäsongen 1996

Sundsängen i Skirö utgör ett spännande arkeologiskt preparat med bosättning, odling och begravning som kan spåras tillbaka till äldsta järnålder samt skärvstensförekomster och fossil åkermark som speglar vikingatida och tidigmedeltida aktivitet. Området har odlats och bebotts fram till ca 1500-tal då äganderättsliga stridigheter troligen ledde till att området kom att övergå till ängs- och betesmark. Icke desto mindre förekom odling till och från i Sundsängen ända in på 1900-talet. Vi har än så länge bara lyft lite på locket i samband med de forskningskundersökningar som skedde i Sundsängen mellan 1995 och 2000, men de resultat vi har fått visar att nya och systematiska undersökningar behövs om vi ska kunna förstå områdets komplexitet och dynamik över tid.